

The background of the entire page is a close-up, slightly blurred photograph of several wooden blocks stacked vertically. The blocks are light-colored wood with a visible grain. They are arranged to spell out the word 'LEERROE' in large, bold, black, sans-serif capital letters. The 'L' is on the bottom-most block, followed by 'E', 'E', 'R', 'R', and 'O' on the blocks above it. Other blocks with letters like 'T' and 'A' are visible in the background, out of focus.

Over de relatie tussen laaggeletterdheid en armoede

Ingrid Christoffels, Pieter Baay (ecbo)
Ineke Bijlsma, Mark Levels (ROA)

Over de relatie tussen laaggeletterdheid en armoede

**Ingrid Christoffels, Pieter Baay (ecbo)
Ineke Bijlsma, Mark Levels (ROA)**

Colofon

Over de relatie tussen laaggeletterdheid en armoede

Auteurs: Ingrid Christoffels, Pieter Baay (ecbo), Ineke Bijlsma, Mark Levels (ROA)

Mei 2016

Projectnummer: 30403

Expertisecentrum Beroepsonderwijs

Postbus 1585

5200 BP 's-Hertogenbosch

T 073 687 25 00

www.ecbo.nl

© Stichting Lezen & Schrijven

© ecbo 2016

Niets uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, of op welke andere wijze dan ook, zonder vooraf verkregen schriftelijke toestemming van de uitgever.

INHOUD

Voorwoord	4
Samenvatting	6
1 Inleiding	7
1.1 Over dit rapport	7
1.2 Laaggeletterdheid: het begrip en de Nederlandse situatie	8
1.3 Armoede: het begrip en de Nederlandse situatie	10
2 Internationaal onderzoek naar laaggeletterdheid en armoede	12
2.1 Lage taalvaardigheid leidt tot armoede	12
2.2 Armoede leidt tot lage taalvaardigheid	13
3 Laaggeletterdheid en armoede in Nederland: databronnen	15
3.1 Laaggeletterdheid volgens PIAAC	15
3.2 Armoede: Het Regionaal Inkomens Onderzoek (RIO)	16
3.3 Omgevingsfactoren: wijkinformatie	17
3.4 Overige kenmerken	18
4 Laaggeletterdheid en armoede in Nederland: resultaten	20
4.1 Algemene kenmerken en inkomenskenmerken per taalvaardigheidsniveau	20
4.2 Verschillen tussen laaggeletterden en niet-laaggeletterden: inkomen en armoede	22
4.3 Sociaal-economische kenmerken en immateriële uitkomsten van laaggeletterden en niet-laaggeletterden	26
4.4 Woonomgeving en laaggeletterdheid	29
4.5 Vier groepen: het verschil tussen niet-arme laaggeletterden en niet-laaggeletterde armen	31
5 Conclusie	35
5.1 Laaggeletterdheid en armoede	35
5.2 Immateriële uitkomsten	36
5.3 Enkele beperkingen aan het onderzoek	36
5.4 Tot slot	37
Referenties	38
Bijlage 1	40
Bijlage 2	42

VOORWOORD

“Voordat ik naar school ging, stopte ik alle rekeningen die ik ontving in een la. Doordat ik ze niet kon lezen, had ik niet in de gaten dat ik zo een gigantische schuld opbouwde. Dankzij alles wat ik op school geleerd heb, heb ik mijn schulden kunnen wegwerken. En daarna heb ik samen met mijn broer een huis gekocht.” – Dicky Gingnagel (1969)

Het zijn slechts vier zinnen maar deze woorden spreken boekdelen. De ervaring van Dicky Gingnagel laat zien hoe belangrijk het is om te kunnen lezen, schrijven en rekenen.

Dicky Gingnagel is geen uitzondering. Uit cijfers van het SCP blijkt dat ruim 600.000 mensen langdurig arm zijn. De Algemene Rekenkamer becijferde dat er 2,5 miljoen Nederlanders zijn die moeite hebben met lezen, schrijven en/of rekenen. Zorgwekkende aantallen die niet op zichzelf staan. In dit rapport leest u dat armoede en laaggeletterdheid hand in hand gaan: laaggeletterdheid is vaak een belemmering om zelfredzaam te zijn en andersom vergroot armoede de kans op laaggeletterdheid. Het rapport biedt daarmee niet enkel een waardevolle analyse van deze wederzijdse correlatie maar ook wezenlijke aanknopingspunten voor een integrale aanpak om deze vicieuze cirkel te doorbreken.

Hoe hou je je uitgaven bij als je moeite hebt met rekenen? Hoe voorkom je dat je een contract afsluit dat niet bij je past, als je de voorwaarden niet begrijpt? Hoe vraag je een regeling aan als je niet goed kunt schrijven? En hoe kom je aan een goed betaalde baan als je essentiële vaardigheden mist? Uitdagingen waar 2,5 miljoen Nederlanders dagelijks tegenaan lopen en die gevolgen kunnen hebben voor hun portemonnee, gezin of toekomst.

Dit inzicht is essentieel voor een effectieve duurzame aanpak van armoede en sociale uitsluiting.

Om armoede duurzaam te bestrijden en schulden in de toekomst te voorkomen is een integrale aanpak vereist. Een aanpak waarin samenwerking tussen verschillende domeinen - zoals arbeidsmarktbeleid, ontwikkeling van wijken, gezondheidszorg én onderwijs - wordt vormgegeven. Een aanpak waarbij we werken aan armoedebestrijding én taal- en rekenvaardigheden. Een aanpak waarin de expertise van publieke en private organisaties tijdig wordt ingezet. We zien veel van deze mooie initiatieven zoals sociale wijkteams waarin schuldhulpverleners, jobcoaches en maatschappelijke organisaties hard samenwerken in het voorkomen en bestrijden van armoede en schulden. De kennis uit dit rapport kan deze initiatieven daarbij helpen. Niet in de laatste plaats voor de kinderen, want geen enkel kind zou de dupe moeten worden van armoede of taalachterstand in een gezin.

Geïnspireerd door het concept van het Kinderzwerfboek van het Nationaal Fonds Kinderhulp- dat met de zwervende kinderboeken ook kinderen uit achterstands-gezinnen de kans geeft om boeken te lezen en zich zodoende te ontwikkelen - stellen we voor om dit rapport langs alle gemeenten te laten “zwerfen” zodat zij hun integrale aanpak van armoede en schulden nog effectiever kunnen vormgeven.

Jetta Klijnsma
Staatssecretaris Sociale Zaken
en Werkgelegenheid

Merel Heimens Visser
Directeur Stichting Lezen & Schrijven

SAMENVATTING

In Nederland zijn 1,3 miljoen mensen laaggeletterd. Een kwetsbare groep met relatief vaak een laag inkomen. Uit de internationale literatuur blijkt dat armoede en laaggeletterdheid elkaar op verschillende manieren kunnen beïnvloeden en versterken. Zien we in Nederland eenzelfde relatie? Dit rapport biedt hier inzicht in.

In dit rapport beschrijven we verschillen tussen laaggeletterden en niet-laaggeletterden en geven we feiten en cijfers over het inkomen van gezinnen en individuen. We beschrijven kenmerken van laaggeletterden en brengen in kaart hoe laaggeletterdheid samenhangt met iemands inkomen, alsook met een aantal immateriële uitkomsten. Ook laten we zien hoe deze relaties beïnvloed worden door de woonomgeving.

Uit het onderzoek blijkt dat laaggeletterden doorgaans over een substantieel lager inkomen beschikken dan niet-laaggeletterden. Dit is niet alleen het geval voor individueel inkomen maar ook voor huishoudensinkomen. Van de laaggeletterden moet 19% ten minste één jaar rondkomen van een inkomen onder de armoedegrens. Verder blijkt ruim 6% van de laaggeletterden langdurig arm. Dit percentage is ruim twee keer zo hoog voor laaggeletterden als voor niet-laaggeletterden. De kans op armoede is dus hoger voor laaggeletterden dan voor niet-laaggeletterden. Dit – overigens bescheiden – verband is significant, zelfs als we statistisch controleren voor verschillen in geslacht, etniciteit, leeftijd, werkverband en de sociaal-economische status van de woonwijk. Op basis van de PIAAC-steekproef kan geschat worden dat de groep arme laaggeletterden ongeveer 236 duizend mensen betreft.

Laaggeletterden blijken niet significant vaker werkloos te zijn dan niet-laaggeletterden, al hebben ze wel banen met een gemiddeld lagere status dan niet-laaggeletterden. Laaggeletterden zijn wel vaker inactief, in de zin dat ze vaker buiten de arbeidsmarkt staan en niet naar school gaan of een cursus volgen, dan mensen die niet-laaggeletterd zijn. Verder blijken laaggeletterden bijna drie keer zo vaak afhankelijk van een uitkering als niet-laaggeletterden.

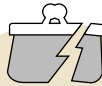
Armoedegrens

19%

van de laaggeletterden
leven ten minste één jaar
onder de armoedegrens

Langdurig arm

Laaggeletterden:

6,2%

Niet-laaggeletterden:

2,5%

Afhankelijkheid uitkering

Laaggeletterden

3x vaker

dan Niet-laaggeletterden

Tot slot laat het onderzoek zien dat laaggeletterdheid ook van invloed is op sociale inclusie en andere immateriële uitkomsten. Laaggeletterden rapporteren bijvoorbeeld dat ze minder vrijwilligerswerk doen. Ze hebben minder sociaal vertrouwen, ervaren minder politiek vertrouwen en hebben een slechtere gezondheid dan niet-laaggeletterden. Laaggeletterden wonen tot slot vaker in een wijk met een lagere sociale status.

1 INLEIDING

1.1 Over dit rapport

Fundamentele vaardigheden, zoals geletterdheid, gecijferdheid en digitale vaardigheden, bieden mensen handvatten om succesvol te participeren in de maatschappij. Ongelijke verdelingen van deze vaardigheden kan leiden tot verschillen binnen samenlevingen. Mensen die deze vaardigheden in mindere mate bezitten kunnen namelijk niet zo actief participeren als mensen die ze wel hebben. Hierbij gaat het om deelnemen op de arbeidsmarkt, maar ook in het sociale verkeer. In Nederland is daarom al lange tijd aandacht voor laaggeletterdheid.

Naast consequenties op het gebied van participatie kan laaggeletterdheid ook negatieve consequenties hebben voor inkomen. Uit onderzoek blijkt dat **37% van de laaggeletterden behoort tot de laagste inkomensgroep** (Buisman, Allen, Fouarge, Houtkoop en Van der Velden, 2012; Buisman en Houtkoop, 2014) en dat zij relatief vaak arm zijn. De relatie tussen laaggeletterdheid en armoede is echter complex en nog niet geheel bekend. Een belangrijke verklaring voor deze relatie loopt via het onderwijs: hogere vaardigheden hangen samen met een hoger onderwijsniveau, hetgeen op haar beurt samenhangt met een kleinere kans op armoede (Buckingham, Beaman en Wheldall, 2013). Een tweede mogelijke verklaring voor de relatie tussen vaardigheden en armoede is de arbeidsmarkt (Heisz, Notten en Situ, 2015). Mensen met betere vaardigheden zijn productiever, met als gevolg dat ze een hoger inkomensniveau bereiken en een lagere kans hebben om tot een lage inkomensgroep te gaan behoren. Bovendien laat onderzoek zien dat mensen met relatief minder vaardigheden vaker en vaker langdurig werkloos zijn (Oesch, 2010).

Onderzoek doet vermoeden dat laaggeletterden in een neerwaartse spiraal kunnen zitten. Laaggeletterdheid beïnvloedt immers ook een aantal niet-materiële uitkomsten. Onder een aantal groepen zijn laaggeletterden oververtegenwoordigd (Buisman en Houtkoop, 2014). **Onder mensen die zeggen een slechte gezondheid te hebben of niet zo goed van vertrouwen zijn, bevindt zich een relatief hoog percentage laaggeletterden.** Zij participeren significant minder vaak in vrijwilligerswerk: 14,4% van de mensen die helemaal geen vrijwilligerswerk verricht is laaggeletterd, terwijl van de groep die wel aan vrijwilligerswerk doet 8,4% laaggeletterd is. **Van de mensen die én niet werkt én geen opleiding volgt, is 22,1% laaggeletterd en dat percentage is ruim twee keer zo hoog als onder de groep die wel participeert** (Buisman e.a., 2012). Deze omstandigheden worden waarschijnlijk deels verklaard door hun lagere onderwijsniveau en hun slechtere positie op de arbeidsmarkt, maar beïnvloeden hun kansen in het onderwijs en op de arbeidsmarkt zelf ook negatief.

Bovenstaande redenering laat zien dat sprake is van complexe relaties tussen vaardigheden, onderwijs- en arbeidsmarktkansen, sociale inclusie en armoede. Inzicht in deze complexiteit is in Nederland echter beperkt. In hoeverre versterkt laaggeletterdheid de armoedeproblematiek? In hoeverre verschillen arme laaggeletterden van minder arme laaggeletterden? Is laaggeletterdheid een van de risicofactoren voor armoede? In dit rapport proberen we antwoorden te geven op deze vragen.

In dit rapport beschrijven we bevindingen uit de internationale literatuur waaruit blijkt dat laaggeletterdheid armoede kan beïnvloeden en andersom. We onderzoeken de relatie tussen armoede en laaggeletterdheid voor de Nederlandse situatie. Hiervoor brengen we verschillen in kaart tussen laaggeletterden en niet-laaggeletterden. We geven feiten en cijfers over inkomen en armoede, maar ook over niet-materiële uitkomsten, zoals sociale inclusie.¹ Tevens gaan we in op de vraag in hoeverre laaggeletterdheid armoede voorspelt, wanneer we rekening houden met allerlei alternatieve verklarende kenmerken. Hiermee geven we een aanzet tot het begrijpen van de complexe relatie tussen armoede en laaggeletterdheid.

We maken daarbij gebruik van het grootschalige internationale PIAAC-onderzoek (OECD, 2013) over taalvaardigheid. PIAAC (Programme for the International Assessment of Adult Competencies) bevat directe metingen van kernvaardigheden onder een representatief aantal volwassenen in een groot aantal landen, waaronder Nederland. We koppelen de PIAAC-gegevens aan integrale inkomensgegevens over laaggeletterdheid en gegevens over de woonomgeving. Deze data samen geven een gedetailleerd beeld van de inkomens van individuen en huishoudens. Het huishoudensinkomen vormt een meer complete meting van het besteedbare inkomen dan de meestal gebruikte individuele inkomensgegevens, omdat het huishoudensinkomen in sterkere mate voorspellend is voor de werkelijke mate waarin mensen kunnen participeren in de samenleving.

Het rapport is als volgt opgebouwd. In het vervolg van dit eerste hoofdstuk gaan we nader in op de begrippen laaggeletterdheid en armoede. In hoofdstuk 2 bespreken we (internationale) literatuur over de relatie tussen armoede en laaggeletterdheid. In hoofdstuk 3 schetsen we de gebruikte onderzoeksmethoden, waarna in hoofdstuk 4 de onderzoeksresultaten worden gepresenteerd. Hoofdstuk 5 geeft de conclusies weer.

1.2 Laaggeletterdheid: het begrip en de Nederlandse situatie

Laaggeletterdheid is een probleem dat veel vaker in Nederland voorkomt dan algemeen gedacht. Dat heeft ten dele te maken met een zekere begripsverwarring. We maken onderscheid tussen ongeletterdheid (ook wel analfabetisme genoemd) en laaggeletterdheid. Laaggeletterdheid houdt in dat iemand te veel moeite heeft met lezen en schrijven om voldoende te kunnen functioneren in het dagelijks leven. Iemand kan dan bijvoorbeeld de bijsluiters van medicijnen niet goed lezen, formulieren niet goed invullen, of heeft grote moeite om zelf geld op te nemen of een treinkaartje te kopen bij een automaat. De groep analfabeten (mensen die niet of nauwelijks kunnen lezen of schrijven) is met een geschat aantal van 250.000 maar een kleine groep ten opzichte van de 1,3 miljoen laaggeletterden in Nederland (Buisman en Houtkoop, 2014).

Informatie over laaggeletterden komt uit gegevens van de in 2012 verrichte Nederlandse meting in het kader van het PIAAC. Anders dan in veel eerdere onderzoeken worden in dit grootschalige internationale onderzoek kernvaardigheden direct en met behulp van zeer uitgebreide psychometrische tests gemeten. Kernvaardigheden zijn kennis en vaardigheden die van belang zijn voor participatie

1 We spreken in dit rapport over sociale inclusie wanneer we kenmerken bedoelen die te maken hebben met de sociale relaties van mensen. In de sociologische literatuur staan deze kenmerken ook bekend als sociaal kapitaal.

in het dagelijks leven en voor deelname op de arbeidsmarkt. Het onderzoek heeft plaatsgevonden onder leiding van de OECD (Organisation for Economic Co-operation and Development) en richt zich op key information-processing skills, ofwel kernvaardigheden, van 16- tot 65-jarigen in 24 landen. Deze kernvaardigheden betreffen taalvaardigheden, rekenvaardigheden en probleemoplossend vermogen in een digitale omgeving. Het zijn kernvaardigheden omdat we ze in het dagelijks leven nodig hebben voor het begrijpen, analyseren en gebruiken van informatie, zowel van teksten als figuren en grafieken, zowel online als op papier. Er is dus in het onderzoek niet alleen gemeten of de informatie wordt begrepen, maar ook of iemand de informatie daadwerkelijk kan gebruiken.

In het PIAAC-onderzoek is een representatieve steekproef gedaan onder de Nederlandse bevolking tussen 16 en 65 jaar. In het onderzoek presteert ongeveer 11,9% van de deelnemers op niveau 1 van de taalvaardigheidsschaal of lager. Deze groep kan als laaggeletterd worden beschouwd (Buisman en Houtkoop, 2014). Van deze groep is 2,6% zelfs zeer laaggeletterd (zij presteren lager dan 1 op de taalvaardigheidsschaal). Deze groep, die bestaat uit mensen die op de grens van analfabetisme zitten, voldoet waarschijnlijk het meest aan het klassieke beeld dat bestaat van laaggeletterden. Maar de totale groep laaggeletterden is veel groter en omvat in Nederland niet minder dan 1,3 miljoen mensen tussen de 16-65 jaar.²

Volgens Bohnenn en anderen (2004) zijn laaggeletterden in Nederland in grofweg drie groepen te onderscheiden. De eerste groep wordt gevormd door autochtonen die in Nederland is geboren en naar school is geweest. Als verklaring voor hun laaggeletterdheid wordt voor deze groep wel gewezen op omstandigheden in de persoonlijke, sociaal-economische en sociaal-culturele sfeer, alsook naar specifieke onderwijs-situaties. Een tweede groep bestaat uit allochtone volwassenen die in hun eigen land een beperkte opleiding hebben gehad. Ook al spreken ze de Nederlandse taal vaak redelijk goed, toch hebben zij problemen met lezen en schrijven. Ten slotte zijn er de tweedetaalverwerwers die in hun eigen taal een voldoende hoog niveau van geletterdheid hebben verworven, maar om diverse redenen laaggeletterd zijn gebleven in het Nederlands. Bovendien heeft een groot deel van de totale groep laaggeletterden alleen lager onderwijs genoten (42%), waarbij nog eens 36% geen arbeidsmarktstartkwalificatie heeft (minimaal mbo- niveau 2). Verder is 37% van de laaggeletterden eerste generatie allochtoon en nog eens 9% tweede generatie allochtoon (Buisman en Houtkoop, 2014).

De individuele en maatschappelijke kosten van laaggeletterdheid zijn hoog. Laaggeletterden zijn bijvoorbeeld vaker ziek, arbeidsongeschikt of inactief en komen vaker in aanraking met criminaliteit. Berekeningen laten zien dat laaggeletterdheid de Nederlandse maatschappij jaarlijks ongeveer 560 miljoen euro kost (Groot en Maassen van den Brink, 2006; PwC, 2013). Hierbij gaat het om de zogeheten opportunity costs die voortkomen uit een verminderde productiviteit en daarmee samenhangende gemiste belastinginkomsten, maar ook om kosten van uitkeringen aan werkloze laaggeletterden, en om rechtstreeks aan laaggeletterdheid te relateren kosten voor gezondheidszorg.

2 Onder ouderen komt laaggeletterdheid vaker voor dan onder jongeren. Aangezien mensen ouder dan 65 jaar niet hebben meegedaan aan het onderzoek, is dit aantal waarschijnlijk een onderschatting van het totaal aantal mensen dat laaggeletterd is.

1.3 Armoede: het begrip en de Nederlandse situatie

Armoede is een begrip waarvan verschillende definities in omloop zijn. Absolute armoededefinities vergelijken het inkomen van individuen met een bepaalde, op objectieve criteria gebaseerde armoedegrens. Deze absolute maten hebben gemeen dat er naar een beschrijving wordt gezocht. Ze proberen te achterhalen welk inkomen mensen nodig hebben om in bepaalde elementaire basisbehoeften te kunnen voorzien. De Verenigde Naties definiëren absolute armoede bijvoorbeeld als een omstandigheid waaronder mensen op ernstige wijze verstoken blijven van basale menselijke behoeften, zoals voedsel, drinkwater, sanitaire voorzieningen, gezondheidszorg, een dak boven het hoofd, onderwijs en informatie. Volgens deze definitie zijn mensen arm wanneer hun besteedbare inkomen te laag is om deze basisbehoeften te garanderen. Het is de meest extreme vorm van armoede. Naast de absolute armoededefinities zijn er talloze relatieve definiëringen van armoede in gebruik. De relatieve definities hebben als gemene deler de veronderstelling dat armoede niet los kan worden gezien van de gemiddelde levensstandaard in een land. Binnen het Europese beleid gelden bijvoorbeeld drie indicatoren die samen het risico op armoede of sociale uitsluiting vormen. Volgens de European Union Statistics on Income and Living Conditions (EU-SILC) (2011) zijn dit:

- 1 Armoederisico op basis van inkomen: men leeft in een gezin dat moet rondkomen van een bedrag dat 60% lager is dan wat een normaal gezinsinkomen is in een land (de mediaan).
- 2 Ernstige materiële deprivatie: men wordt geconfronteerd met minstens vier van de volgende problemen: geen onverwachte kosten kunnen opvangen, niet om de andere dag een vis- of vleesmaaltijd kunnen eten, het huis niet voldoende kunnen verwarmen, zich geen jaarlijkse vakantie weg van huis kunnen veroorloven, geen auto, televisie of wasmachine kunnen kopen, een betalingsachterstand hebben bij het aflossen van hypotheeklening, het betalen van huur of de betaling van gas, licht of elektriciteit.
- 3 Huishoudens met zeer lage werkintensiteit: men is arm wanneer men in een gezin woont waar minder dan 20% van het arbeidspotentieel wordt benut, dus wanneer gezinsleden die in het huishouden tot de beroepsbevolking worden gerekend niet of nauwelijks werken.

De relatieve armoedegrens is dus minder strikt dan de absolute armoedegrens. In dit rapport verstaan we onder armoede: 'de situatie waarin een individu of huishouden gedurende langere tijd niet de middelen heeft om te beschikken over het minimaal noodzakelijke in de samenleving'. Hiermee volgen we eerder Nederlands onderzoek naar armoede (bijvoorbeeld SCP, 2011), waarbij we een aantal elementen uitlichten. Ten eerste kan armoede betrekking hebben op een individu of een huishouden. In dit onderzoek rapporteren we over zowel individueel inkomen als huishoudensinkomen om een zo compleet mogelijk beeld te schetsen. Ten tweede is het de vraag of het om een situatie gaat over kortere of langere tijd. Wanneer er eenmalig niet genoeg is om rekeningen te voldoen, is er nog niet altijd sprake van armoede. Dat is wel het geval als dit systematisch is. Armoede is een situatie die ten minste een jaar aanhoudt, langdurige armoede meerdere jaren (SCP, 2011).

In Nederland geven het Sociaal Cultureel Planbureau (SCP) en Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) met regelmaat inzicht in de armoedesituatie in Nederland.

Zo laat het Armoedesignalement (SCP en CBS, 2014) zien in hoeverre sprake is van kans op armoede volgens de lage-inkomensgrens en volgens de budgetbenadering. De eerste lijkt op het bijstandsniveau. De grens is namelijk afgeleid van het bijstandsniveau voor een alleenstaande in 1979. Voor meerpersoonshuishoudens wordt de grens aangepast aan omvang en samenstelling van het huishouden en geïndexeerd voor prijsontwikkelingen.

In 2013 hadden 1,4 miljoen personen in Nederland (9,1%) een inkomen onder de lage-inkomensgrens. Zij vormen 726.000 huishoudens, waarmee 10,3% van de huishouders in armoede leeft. 376.000 personen (2,6%) in 190.000 huishoudens (3%), hadden in 2013 te maken met langdurige armoede. De verwachting is dat in 2015 het aantal personen in armoede gelijk zal blijven (9,1%); het aantal huishoudens in armoede zal teruglopen tot 10,1%.³

Bepaalde groepen worden harder getroffen dan andere. De armoede is het hoogst bij eenoudergezinnen, alleenstaanden tot 65 jaar en (met name eerste generatie) niet-westerse allochtonen, bijstandsontvangers en kinderen. Binnen de groep armen gaat het vaak om alleenstaande moeders met kinderen. Ook heeft een deel van de groep die arm is, betaald werk. Het gaat dan vaak om zelfstandig ondernemers. In tegenstelling tot wat men misschien zou verwachten, zijn in Nederland ouderen relatief minder vaak arm en is bijvoorbeeld de positie van alleenstaande 65-plussers de afgelopen tijd verbeterd.

Een andere manier om inzicht te geven in armoede is via de budgetbenadering. Volgens deze benadering valt armoede uiteen in een basisbehoeftenniveau, dat wordt gemeten aan de hand van de kosten voor minimale uitgaven aan voedsel, kleding, wonen en andere moeilijk te vermijden kosten, en het niet-veel-maar-toereikendcriterium, dat kosten voor sociale participatie toevoegt. Volgens het basisbehoeftencriterium is 5,4% van de Nederlanders in 2013 arm; volgens het niet-veel-maar-toereikendcriterium is dat 7,9%. Het aantal mensen dat drie jaar of langer onder de grens verkeert, bedroeg in 2013 410.000. Ook op basis van deze criteria wordt een daling in armoede verwacht voor 2014 en 2015. Armoede is het hoogst onder kinderen: 11,9% van de 0- tot 17-jarigen woonde in 2013 in een huishouden dat valt onder het niet-veel-maar-toereikendcriterium.

Eerder SCP-onderzoek (2011) laat zien dat opgroeien in armoede de kans vergroot op een (volwassen) leven in armoede, maar daar niet noodzakelijkerwijs toe leidt. Een klein deel (7%) van de kinderen die in 1985 arm was, was dat ook als volwassene in 2008. Deze groep, die in armoede is opgegroeid, heeft daarmee een bijna twee keer zo hoge kans op armoede in volwassenheid als kinderen die niet in armoede zijn opgegroeid. Wanneer mensen in de kindertijd langdurig arm zijn geweest, is de kans 15% dat zij 23 jaar later ook arm zijn. Hoewel er dus sprake is van een sterk verhoogde kans, is het overgrote deel van arme kinderen niet arm in het volwassen leven.

In het volgende hoofdstuk gaan we verder in op de kans dat armoede leidt tot laaggeletterdheid, en hoe laaggeletterdheid van invloed kan zijn op de kans op armoede.

3 Verschillen in aantal huishoudens in armoede en aantal individuen in armoede, en ongelijke verandering over de tijd van individuen en huishoudens, zou bijvoorbeeld kunnen ontstaan doordat arme huishoudens relatief klein zijn (bijvoorbeeld doordat het vaker eenoudergezinnen betreft).

2 INTERNATIONAAL ONDERZOEK NAAR LAAGGELETTERDHEID EN ARMOEDE

Het is bekend dat armoede, taalvaardigheid en sociaal-economische kansen aan elkaar zijn gerelateerd (zie Buckingham e.a., 2013, voor een overzicht). Moeilijker te duiden is hóe deze factoren gerelateerd zijn; wat de invloed van armoede op taalvaardigheid is en vice versa. We bespreken daarom in dit hoofdstuk onderzoek dat aangeeft in hoeverre armoede, taalvaardigheid en sociaal-economische kansen samenhangen. De mogelijke mechanismen die verklaren hoe deze factoren onderling samenhangen, kunnen we ordenen aan de hand van pijlen in twee richtingen. In Figuur 2.1 wordt dit geïllustreerd. Enerzijds kan een laag taalniveau via sociaal-economische kansen bijdragen aan het behoud en/of de ontwikkeling van armoede. Tegelijkertijd kan (opgroeien in) armoede via sociaal-economische kansen de ontwikkeling van taalvaardigheid beïnvloeden. Hierbij moet echter opgemerkt worden dat het vaak moeilijk is het onderscheid tussen oorzaak en gevolg te maken en dat de verschillende mechanismen waarschijnlijk tegelijk werkzaam zijn.

Figuur 2.1 Relatie tussen armoede, taalvaardigheid en sociaal-economische kansen

2.1 Lage taalvaardigheid leidt tot armoede

Mensen met een lager taalniveau hebben minder goede kansen op sociaal-economisch succes. Amerikaans onderzoek toont dit patroon al bij afronding van de middelbare school: waar 4% van de jongeren met goede taalvaardigheden in de Verenigde Staten niet (op tijd) slaagt, geldt dit voor 9% van de basaal taalvaardigen en voor 23% van de onvoldoende taalvaardigen (Hernandez, 2011). Ook na de middelbare school zijn sociaal-economische kansen voor taalvaardigen beter: in de groep van de 20% minst taalvaardigen is een sterke oververtegenwoordiging van werklozen en bijstandsgerechtigden zichtbaar (Berlin en Sum, 1988). Het belang van taalvaardigheid geldt ook binnen kwetsbaardere groepen. Zo maken Berlin en Sum (1988) in hun analyse een vergelijking tussen twee jongeren van hetzelfde geslacht, met dezelfde scholing, eenzelfde etnische minderheidsachtergrond en beiden een achtergrond in een arm eenoudergezin. Ook bij deze minder gunstige sociale achtergrond heeft degene met de betere taalvaardigheid hoogstwaarschijnlijk een beter inkomen, minder kans op ongewenste zwangerschap of criminele betrokkenheid en is minder afhankelijk van bijstand.

Met name de combinatie van armoede en lage taalvaardigheid blijkt een risicofactor: gemiddeld rondt 12% van de Amerikaanse jongeren de middelbare school niet (op tijd) af, maar voor jongeren met een armoede-ervaring en lage taalvaardigheid is dit 26% (Hernandez, 2011). Zo spreekt Hernandez (2011) van een 'dubbel gevaar' voor kinderen in arme gezinnen: zij hebben een grotere kans op een lage taalvaardigheid, én – los van hun taalvaardigheid – een lagere kans op (tijdige) afronding van de middelbare school. Het dubbele gevaar schuilt ook in schoolabsentie: kinderen uit gezinnen met lagere inkomens zijn vaker afwezig, terwijl juist bij deze groep het negatieve effect van schoolabsentie op ontwikkeling van taalvaardigheid 75% sterker is dan bij kinderen uit gezinnen met hogere inkomens.

In de literatuur worden verschillende mechanismen genoemd om de invloed van taalvaardigheid op armoede te verklaren. Allereerst hebben minder taalvaardigen over het algemeen een lager opleidingsniveau, waarmee zij minder menselijk kapitaal bezitten en zodoende minder kans hebben op een goedbetaalde en vaste aanstelling (Becker, 1964; SCP en CBS, 2014). Dit maakt de kans op armoede groter. Een lager opleidingsniveau hangt ook samen met minder sociaal kapitaal of sociale inclusie. Hiermee wordt bedoeld dat minder taalvaardigen beschikken over minder hulpbronnen in hun sociale netwerk, waarmee hun arbeidsmarktkansen verder achterblijven (Lin, 2001; SCP en CBS, 2014). De lagere arbeidsmarktkansen leiden tot een grotere kans op armoede. Los van het afgeronde opleidingsniveau en arbeidsmarktkansen kan het taalniveau ook een barrière vormen in de (al dan niet digitale) communicatie met overheidsinstellingen, die bijvoorbeeld uitkeringen verstrekken (Baay, Buisman en Houtkoop, 2015). Zo kan het taalniveau op verschillende manieren de kans op armoede beïnvloeden.

2.2 Armoede leidt tot lage taalvaardigheid

Verschuillende onderzoeken maken aannemelijk dat het opgroeien in armoede invloed heeft op taalvaardigheid. Zo laten Berlin en Sum (1988) zien dat armen in de Verenigde Staten gemiddeld een lager taalvaardigheidsniveau hebben, ongeveer zo laag als dat van een gemiddelde voortijdig schoolverlater. Het mechanisme waarbij een lagere taalvaardigheid voortkomt uit armoede wordt bevestigd in onderzoek dat laat zien dat 55% van groep 6-leerlingen uit families met gemiddelde of hoge inkomens onvoldoende leesvaardigheden hebben, terwijl dit bij families met lage inkomens 83% is (Annie E. Casey Foundation, 2010). Een meta-analyse van 75 onderzoeken laat verder zien dat de effecten van armoede op leesvaardigheid sterker worden naarmate kinderen ouder worden (Sirin, 2005). Zo laat een studie zien dat de leesvaardigheid van armere kinderen sneller groeit in groep 1 en 2, maar dat vanaf groep 5 de leercurve van rijkere kinderen steiler is, waardoor op termijn de discrepantie in leesvaardigheid tussen armere en rijkere kinderen toeneemt (Kieffer, 2012). Zodoende is een lage sociaal-economische status van de ouders een risicofactor voor de ontwikkeling van lage geletterdheid (Centre for Community Child Health and Telethon Institute for Child Health Research, 2009; Snow en Powell, 2004).

Opgroeien in armoede betekent onder andere dat minder financiële hulpbronnen voor educatie beschikbaar zijn. Ouders kunnen zodoende minder uitgeven aan lesboeken en bijlessen en (met name in de Verenigde Staten) kwalitatief goede scholen (Berlin en Sum, 1988; Hernandez, 2011). Ook is de kans daarmee kleiner

dat kinderen naar de peuterklas (preschool) gaan, wat juist voor kinderen met een sociaal-economische achterstand van belang is (Buckingham et al., 2013). Een gebrek aan financiële middelen kan tevens de kans verhogen op residentiële mobiliteit: frequent verhuisgedrag of dakloosheid. Onderzoek laat zien dat jongeren die in groep 5 vaker verhuisd zijn, lagere leesvaardigheden hebben en zich daarna langzamer ontwikkelen (Herbers et al., 2012). Tot slot hangen materiële tekorten samen met de mate waarin jongeren deelnemen aan sociale activiteiten (SCP en CBS, 2014). Dit blijkt een factor te zijn die gedeeltelijk verklaart waarom arme kinderen een lager opleidingsniveau behalen, hetgeen weer een risicofactor is voor armoede.

Ook gaat de inkomenssituatie van ouders samen met hun opleidingsniveau en kunnen lager opgeleide ouders hun kinderen minder vaardigheden aanleren (Berlin en Sum, 1988; Hernandez, 2011). Daarbij is het ouderlijk inkomen gerelateerd aan een andere attitude jegens geletterdheid, minder frequent (voor)lezen in de vroege kindertijd en een minder divers gebruik van vocabulaire door de ouders (zie Buckingham et al., 2013 en Shoghi et al., 2013, voor overzichten). Deze kenmerken van de huiselijke omgeving zijn cruciaal voor het latere lees- en academische succes van kinderen (McCoy en Cole, 2011). Naast bovengenoemde kenmerken is de fysieke en geestelijke gezondheid een factor die samenhangt met taalvaardigheid en (ouderlijk) inkomen (Buckingham et al., 2013; SCP en CBS, 2014). Eerder onderzoek suggereert overigens dat het niet het belangrijkste is wie de ouders zijn in termen van opleiding en inkomen, maar dat het gaat om wat zij doen aan het creëren van een positieve leesomgeving (Buckingham et al., 2013; Sammons et al., 2002).

De nadelige effecten van armoede gaan verder dan alleen direct via de ouders. Door het inkomen van de ouders komen kinderen in een omgeving terecht die hun taalvaardigheid minder stimuleert. Omdat armoede vaak geconcentreerd is in bepaalde wijken (Hernandez, 2011), komen armere kinderen vaker in aanraking met andere kinderen van lager opgeleide ouders. Het is aannemelijk dat hun (taal)-ontwikkeling minder wordt gestimuleerd. Dit idee wordt ondersteund door Amerikaans onderzoek dat laat zien dat een groot deel van de ontwikkeling buiten school plaatsvindt: 80% van de verschillen in ontwikkeling tussen begaafde en minder begaafde kinderen ontstaat in de zomer (in de VS is bijna drie maanden schoolvakantie niet ongebruikelijk) (Hernandez, 2011; Heyns, 1987; Sipe et al., 1987).

Ook het volgen van school in armere wijken komt de taalvaardigheid niet ten goede. Wanneer een school meer studenten met een lagere sociaal-economische achtergrond heeft, ontwikkelt de taalvaardigheid van de kinderen zich minder snel. Verklaringen hiervoor lijken te kunnen worden gevonden in de kwaliteit van docenten, een andere didactische aanpak door lagere verwachtingen van docenten en gevolgen van beperkte financiële mogelijkheden (klassengrootte, instructiemateriaal) (Keiffer, 2012; Sammons et al., 2002). Internationaal vergelijkend onderzoek laat zien dat in Nederland de rol van de schoolfactoren (middelen, locatie, grootte, klimaat) op leesvaardigheid relatief groot is. Dit betekent dat kwalitatief grote verschillen bestaan tussen scholen en dat als gevolg daarvan de school waar een kind naartoe gaat sterk bepaalt welk leesvaardigheidsniveau het haalt. Hier spelen sociaal-economische achtergrond en een clustering van kinderen met laag opgeleide ouders waarschijnlijk een grote rol. Het voordeel van een school waar veel kinderen uit een gunstige thuissituatie komen, ligt aan veel verschillende factoren, waaronder invloed van gelijken, een positief leerklimaat, verwachtingen van docenten en verschillen in middelen en kwaliteit van de school (Eurydice, 2011).

3 LAAGGELETERDHEID EN ARMOEDE IN NEDERLAND: DATABRONNEN

Om de relatie tussen laaggeletterdheid, inkomen, armoede en omgeving in Nederland nader te kunnen onderzoeken, wordt in dit rapport gebruikgemaakt van een aantal bestaande datasets. De voornaamste zijn het Regionaal Inkomens Onderzoek (RIO) van het CBS en PIAAC van de OECD. Verder worden sociaal-economische omgevingsfactoren meegenomen, onder andere op basis van data van het SCP. Dit hoofdstuk bestaat uit vier paragrafen. In paragraaf 3.1 bespreken we de databronnen en meting van laaggeletterdheid. Op eenzelfde manier bespreken we in paragraaf 3.2 armoede, in paragraaf 3.3 wijkenmerken en in paragraaf 3.4 overige kenmerken.

3.1 Laaggeletterdheid volgens PIAAC

Net zoals in eerdere rapporten (Buisman en Houtkoop, 2014; Baay et al., 2015) maken we gebruik van de meting van taalvaardigheid binnen PIAAC. Hierbij gaat het om een meting van functionele taalvaardigheid of geletterdheid, dus om het begrijpen en analyseren van geschreven teksten waarbij het van belang is om ook iets met die informatie te kunnen doen. Kan men formulieren invullen? Kan men routeplanners gebruiken of informatie uit gebruiksaanwijzingen inzetten? In PIAAC is alleen leesvaardigheid gemeten, dus geen schrijf-, spreek- of luistervaardigheid. Taalvaardigheid (en de andere gemeten kernvaardigheden rekenvaardigheid en probleemoplossend vermogen) zijn gemeten als een schaal. Deze schaal loopt van 0 tot 500 en geeft een oplopende mate van taalvaardigheid weer. De scores zijn daarnaast ook ingedeeld in niveaus: voor taalvaardigheid zijn vijf beheersingsniveaus gedefinieerd. De niveaus beschrijven de kenmerken van de taken die volwassenen met een bepaald vaardigheidsniveau succesvol kunnen uitvoeren. In Bijlage 1 worden deze niveaus weergegeven.

In dit rapport concentreren we ons op taalvaardigheid op niveau 1 en lager. In eerdere publicaties, in het werk van Stichting Lezen & Schrijven en in het publieke debat is dit niveau gebruikt om het aantal laaggeletterden aan te duiden. Op dit niveau beschikken mensen over een basisvocabulaire en kunnen ze enkel eenvoudige informatie uit korte zinnen en teksten halen. De teksten op dit niveau bevatten nauwelijks afleidende informatie. Mensen met een leesvaardigheid op dit lage niveau hebben moeite om verschillende soorten informatie te vergelijken. Op de schaal van 0 tot 500 scores laaggeletterden minder dan 226 punten. Er kan ook een onderscheid gemaakt worden tussen zeer laaggeletterden (tot en met 175 punten) en laaggeletterden (tussen 175 en 225 punten). Dit onderscheid wordt in analyses meestal niet gemaakt, omdat er in Nederland relatief weinig mensen op het allerlaagste niveau functioneren.

In het PIAAC-onderzoek is taalvaardigheid gemeten door bij mensen thuis schriftelijk of digitaal een test af te nemen. Hierbij werd ook een uitgebreide achtergrondvragenlijst afgenomen. Het onderzoek is afgenomen onder een steekproef van de Nederlandse bevolking van 16 tot en met 65 jaar. Het responsepercentage bedroeg 51%.

In totaal gaat het in dit onderzoek om 5169 mensen.⁴ Achtergrondinformatie en details over steekproeftrekking en weging zijn te vinden in het PIAAC Technical Report (OECD, 2013). Analfabeten, dus mensen die helemaal niet kunnen lezen, hebben niet meegedaan aan de taaltest in het onderzoek. Dit gaat om slechts 0,08% van het aantal deelnemers aan het PIAAC-onderzoek. Nader onderzoek naar de groep analfabeten is daarom op basis van de PIAAC-gegevens niet mogelijk.

3.2 Armoede: Het Regionaal Inkomens Onderzoek (RIO)

In de PIAAC-database zijn wel inkomensgegevens opgenomen, maar dit zijn uitsluitend individuele inkomens op basis van zelfschatting. Hoe laaggeletterdheid samenhangt met armoede in huishoudens is daarom in dit onderzoek geanalyseerd door de PIAAC-database te koppelen aan registergegevens over inkomens in Nederlandse huishoudens.

Het CBS heeft daartoe gegevens uit het RIO ter beschikking gesteld voor onderzoek en toestemming gegeven voor gebruik en koppeling van de gegevens. Het RIO heeft als doel om een beeld te geven van de verdeling van het inkomen van personen en huishoudens in Nederland op verschillende eenheden, zoals naar landsdeel, provincie, of gemeente. Het RIO is voornamelijk gebaseerd op registers afkomstig van de Belastingdienst (gegevens uit de belastingadministratie en toeslagen), de Dienst Uitvoering Onderwijs (studiefinanciering) en de Nederlandse gemeenten (de Gemeentelijke Basisadministratie).⁵

RIO bevat gegevens op het niveau van personen en huishoudens. Daarom kan met de gegevens uit het RIO, in tegenstelling tot PIAAC, een beeld gegeven worden van armoede in huishoudens. Daarnaast is er ook voor individueel inkomen gedetailleerde informatie beschikbaar. In RIO zijn gegevens opgenomen over persoonlijk inkomen, persoonlijk besteedbaar inkomen, huishoudensinkomen en besteedbaar huishoudensinkomen.

Voor het meten van armoede is het besteedbaar huishoudensinkomen het uitgangspunt. Dit omvat inkomen uit arbeid, eigen onderneming en vermogen, uitkeringen, pensioen en ontvangen partneralimentatie. We maken gebruik van berekeningen van het CBS (SCP en CBS, 2014). Bij het inkomen zijn betaalde partneralimentatie en premies en belastingen op het inkomen in mindering gebracht. Kinderalimentatie en ouderlijke bijdragen aan uitwonende kinderen worden niet verrekend. De verplichte premie basiszorgverzekering is wel in mindering gebracht, terwijl de zorgtoeslag bij het inkomen is opgeteld.

Uit de RIO rapporteren we gegevens zowel op individueel als huishoudenniveau. Naast absolute gemiddelden, gebruiken we het gestandaardiseerd huishoudensinkomen. Dit is het besteedbaar inkomen gecorrigeerd voor verschillen in grootte en samenstelling van het huishouden. Hierbij wordt rekening gehouden met het aantal volwassenen en kinderen (naar leeftijd) in een huishouden, zodanig dat er gecorrigeerd wordt voor schaalvoordelen die het gevolg zijn van het voeren van een gemeenschappelijke huishouding.

4 Als indicator van laaggeletterdheid de score hanteren van de eerste *plausible value* van geletterdheid in PIAAC (PVLIT1).

5 Zie voor meer details over het RIO de uitgebreide onderzoeksbeschrijving: <http://www.cbs.nl/NR/rdonlyres/016BD3AE-7B9A-4D21-86C2-07C7775233EF/0/2013uitgebreideonderzoeksbeschrijvingrio.pdf>

Vervolgens wordt het gestandaardiseerd huishoudensinkomen vergeleken met de lage-inkomensgrens. Bij hantering hiervan is de huurtoeslag buiten beschouwing gelaten. De lage-inkomensgrens wordt ieder jaar opnieuw vastgesteld (SCP en CBS, 2014). De hoogte van de bijstandsuitkering voor een alleenstaande in 1979 is het vertrekpunt geweest voor deze grens. De lage-inkomensgrens wordt gecorrigeerd voor de prijsontwikkeling, waardoor zij geschikt is voor vergelijking in de tijd (SCP en CBS, 2014). Deze grens is voor alleenstaanden vastgesteld op 940 euro (2010), 960 euro (2011) en 990 euro (2012) per maand. Huishoudens met een besteedbaar huishouden onder deze grens, hebben kans op armoede.

In dit rapport gebruiken we als armoede-indicator deze kans op armoede. De berekeningen schatten wie kans heeft op armoede, niet of mensen ook daadwerkelijk arm zijn. Mogelijk hebben mensen financiële buffers waardoor ze niet in armoede leven op het moment dat hun inkomen onder de lage-inkomensgrens zakt. In het huidige onderzoek hebben we de beschikking over de RIO-gegevens over drie jaren (2010-2012). Dit geeft ons de mogelijkheid om ook naar wat langer durende armoede te kijken. We kunnen niet verder terug in de tijd omdat pas vanaf 2010 de gegevens van RIO integraal beschikbaar zijn; daarvóór was het onderzoek gebaseerd op steekproefgegevens waardoor koppeling met de PIAAC-gegevens niet mogelijk is. Zoals gebruikelijk in dit soort analyses nemen we respondenten uit het 1e en 99e percentiel (de laagste en hoogste 1%) niet mee in de analyse. Zo voorkomen we dat mensen met extreme inkomens de analyses te veel beïnvloeden.

3.3 Omgevingsfactoren: wijk informatie

Gegevens over postcodes van de woonadressen van respondenten zijn gekoppeld aan de RIO- en PIAAC-gegevens om nader onderzoek te kunnen doen naar omgevingsfactoren. Hierbij is gebruikgemaakt van zogenaamde statusscores, scores die het SCP berekent en die aangeven hoe de sociale status van een wijk zich verhoudt tot andere wijken in Nederland. Een wijk is gedefinieerd op basis van de viercijferige postcode. Met de sociale status wordt niet het aanzien of de populariteit van een wijk bedoeld. De sociale status van een wijk is afgeleid van een viertal kenmerken: het gemiddelde inkomen in een wijk, het percentage mensen met een laag inkomen, het percentage laag opgeleiden en het percentage mensen dat niet werkt. Hoe hoger de statusscore is, hoe hoger de status van de wijk is (de gemiddelde score was 0,11 in 2010, het jaar dat is gebruikt in dit rapport). Het SCP heeft op basis van de statusscore de wijken ook gerangschikt naar hun sociale status. Hierbij duidt een laag rangnummer op een goede positie, dus een hoge status.

Als indicator van armoede in wijken nemen we daarnaast het gewogen gemiddelde van armoede over de wijken. Een hogere score betekent dat van de medebewoners in een wijk een hoger percentage arm is. Naast de sociaal-economische situatie van de wijk is – op eenzelfde wijze – ook het percentage laaggeletterden in de wijk waarin mensen wonen berekend.

3.4 Overige kenmerken

Dit rapport richt zich enerzijds op de financiële kant van armoede. Voor het onderzoek wordt echter ook gekeken naar de rol van andere kenmerken die van invloed kunnen zijn op laaggeletterdheid en armoede en die in onderzoek naar armoede vaker worden gebruikt (Campaert, 2008; Loopmans, 2014; SCP en CBS, 2014)⁶. Voorbeelden hiervan zijn geslacht en etniciteit. Uit het literatuuronderzoek blijkt dat sociaal-economische kansen in belangrijke mate bijdragen aan de relatie tussen armoede en laaggeletterdheid. Naast dat we armoedegegevens analyseren, gaan we daarom ook in op sociaal-economische kenmerken.

In Tabel 3.1 (rechterpagina) geven we een overzicht van deze kenmerken en beschrijvende statistiek (gemiddelde en standaarddeviatie).

In Tabel 3.2 is een aantal correlaties opgenomen om een eerste beeld te geven van de mate van samenhang tussen armoede, laaggeletterdheid en verschillende achtergrondkenmerken. Hoe hoger het getal, hoe hoger de correlatie en des te sterker de relatie. In de tabel wordt door middel van sterren aangegeven of een correlatie significant is. Hieruit blijkt dat laaggeletterden een grotere kans hebben om arm te zijn ($r = 0,14$). Oudere mensen zijn iets minder vaak arm ($r = -0,03$), maar vaker laaggeletterd ($r = 0,17$). Ook zien we dat vrouwen een grotere kans hebben om arm te zijn ($r = 0,04$), maar geen significant hogere kans om laaggeletterd te zijn. Eerstegeneratiemigranten zijn vaker arm ($r = 0,19$) en vaker laaggeletterd ($r = 0,28$). Tweedegeneratiemigranten zijn niet vaker laaggeletterd, maar wel vaker arm ($r = 0,05$). Fulltime werkenden zijn minder arm, maar hebben verrassend genoeg een grotere kans om laaggeletterd te zijn ($r = 0,08$), Parttime werkenden zijn juist minder vaak laaggeletterd ($r = -0,05$). Kortom: de correlaties laten zien dat er een (vaak relatief zwak) verband is tussen laaggeletterdheid, armoede en achtergrondkenmerken. In het volgende hoofdstuk werken we dit nader uit.

Tabel 3.2 Correlaties tussen armoede, laaggeletterdheid en andere variabelen

	Laag-geleett.	Leeftijd	Vrouw	1ste gen. migranten	2de gen. migranten	Fulltime werkend	Parttime werkend
Arm	0,14***	-0,03*	0,04**	0,19***	0,05**	-0,17***	-0,03*
Laag-geletterd	1	0,17***	0,02	0,28***	-0,02	0,08**	-0,05**

Noot: * $p < 0,05$ ** $p < 0,01$ *** $p < 0,001$

6 Sommige andere onderzoeken gebruiken aanvullende indicatoren voor armoede die in onze databronnen niet beschikbaar zijn: Basisbehoeftecriterium en niet-veel-maar-toereikendcriterium, Subjectieve armoede, Problematische schuldenlast, Materiële deprivatie, Huishoudens waarin minder dan 20% van het arbeidspotentieel wordt benut, Chaos in het huishouden (zie bijvoorbeeld de onderzoeken van Bus et al., 1995; Campaert, 2009; European Union Statistics on Income In and Living Conditions, 2011; Loopmans, 2014; SCP en CBS, 2014; Thomson et al., 2012; Weigel et al., 2006).

Tabel 3.1 Variabelen en indicatoren die in diverse analyses worden gebruikt

Kenmerk	Beschrijving	Gemiddelde	Stand- daard- deviatie
Leeftijd	Gemeten in 2012	41	14,17
Geslacht	Man is referentiecategorie	49,8%	0,50
Etniciteit	We onderscheiden autochtonen van allochtonen, daarbij maken we in de regressiemodellen onderscheid tussen de eerste generatie migranten en tweede generatie migranten.	Eerste generatie: 8,2%	0,28
		Tweede generatie: 6,9%	0,25
Arbeidsmarktstatus	Arbeidsmarktstatus wordt gemeten aan de hand van een variabele uit PIAAC die onderscheid maakt tussen mensen die voltijds werken (32 uur of meer), mensen die parttime werken en mensen die niet werken. De laatste groep is de referentiegroep in de regressies.	Deeltijd: 16,2%	0,50
		Voltijd: 23,2%	0,42
Beroepsstatus	Als meting van de beroepsstatus van mensen die werken, gebruiken we de daarvoor geconstrueerde score op de International Socio-Economic Index of Occupational Status (of: ISEI) van Ganzeboom, de Graaf en Treiman (1992). De index is een codering van 271 categorieën tot een schaal die loopt van 16 tot 90; beroepen met een hogere status scoren hoger op de index. Deze ISEI-score is geconstrueerd op basis van de ISCO-code van beroepen die in de PIAAC-database is opgenomen.	48,77	18,40
Vrijwilligerswerk	Om na te gaan of en in hoeverre mensen vrijwilligerswerk verrichten, gebruiken we een variabele uit PIAAC. Respondenten uit PIAAC is gevraagd of en in hoeverre zij de laatste 12 maanden vrijwilligerswerk, onbetaald werk voor een politieke partij, liefdadigheidsinstelling, vakbond of andere non-profitorganisatie hebben verricht. Respondenten konden antwoorden op een vijfpuntschaal, variërend van nooit tot dagelijks. Een hogere score betekent frequenter vrijwilligerswerk.	1,86	1,20
Politieke effectiviteit	De mate van politieke effectiviteit of politiek vertrouwen (political efficacy) is gemeten aan de hand van een vraag over de mate waarin respondenten van mening zijn dat ze iets te zeggen hebben over wat regeringen doen. Respondenten gaven op een vijfpuntschaal aan of en in hoeverre ze het met de stelling eens zijn. Een hogere score komt overeen met een grotere mate van politiek vertrouwen.	2,8	1,17
Sociaal Vertrouwen	De mate waarin mensen anderen vertrouwen is gemeten aan de hand van twee items die we los gebruiken. Het eerste item vraagt respondenten aan te geven in welke mate ze het eens zijn met de stelling dat slechts een paar mensen volledig te vertrouwen zijn. Het tweede item stelt: 'als je niet voorzichtig bent, zullen andere mensen gebruik van je maken'. De variabelen zijn zo geconstrueerd dat een hogere score wijst op een sterker vertrouwen in anderen (op een vijfpuntschaal).	Vertrouw anderen: 2,7	1,16
		Vertrouw de medemens: 2,6	1,06
Gezondheid	Om te bepalen hoe mensen hun gezondheid ervaren, is gebruikgemaakt van een vraag uit PIAAC. Op een vijfpuntschaal konden zij aangeven hoe zij hun gezondheid ervaren (van slecht tot uitstekend). In de regressiemodellen worden mensen die aangeven een heel slechte gezondheid te hebben vergeleken met alle anderen.	2,55	1,04
NEET	We meten ook of iemand buiten de arbeidsmarkt staat en ook geen onderwijs of training volgt. Met andere woorden, of iemand is te classificeren als zogeheten NEET (Not in Employment, Education or Training). We gebruiken daarvoor een dummy variabele, die we rechtstreeks ontlenen aan de PIAAC-dataset.	12,8%	0,33
Armoede	Kans op armoede, zie paragraaf 3.2	7,6%	0,27
Laaggeletterdheid	Niveau 1 in PIAAC, zie paragraaf 3.1	12,0%	0,32
SES index per wijk	Op basis van status scores per wijk, zie paragraaf 3.3	2,95	1,06
Bestedbaar inkomen	Jaarlijks individueel besteedbaar inkomen (x 1000)	18,40	12,35

4 LAAGGELETTERDHEID EN ARMOEDE IN NEDERLAND: RESULTATEN

In welke mate hangen laaggeletterdheid en armoede samen? In dit hoofdstuk bespreken we de resultaten van een aantal analyses waarin de complexe relatie tussen armoede en laaggeletterdheid nader is onderzocht. Dit doen we op verschillende manieren. Na een overzicht over taalvaardigheid en inkomen, focussen we op kenmerken van de groep laaggeletterden en niet-laaggeletterden. Op welke wijze verschillen zij? Vervolgens onderzoeken we de relatie tussen armoede, laaggeletterdheid en andere factoren.

De relatie tussen armoede en laaggeletterdheid is complex. De correlatietabel in het vorige hoofdstuk laat al zien dat armoede en laaggeletterdheid kunnen samenhangen met een keur aan achterliggende factoren, zoals leeftijd of migrantenstatus. Het is niet ondenkbaar dat het verband tussen armoede en laaggeletterdheid voor een deel wordt verklaard door dit soort alternatieve verklaringen. Complexe samenhangen tussen meerdere variabelen kunnen het best worden onderzocht met behulp van zogenaamde multivariate regressieanalyses. Dit soort analyses maakt het mogelijk te laten zien in welke mate het verband tussen armoede en laaggeletterdheid kan worden verklaard door andere factoren. Hiermee kan het inzicht bieden in de wijze waarop de verschillende kenmerken samen van invloed zijn op armoede en laaggeletterdheid.

Dit hoofdstuk bestaat uit vijf paragrafen. In 4.1 tonen we algemene achtergrondkenmerken en inkomenskenmerken voor mensen met verschillende taalvaardigheidsniveaus. In 4.2 maken we een directe vergelijking tussen laaggeletterden en niet-laaggeletterden wat betreft hun inkomen. Daarbij onderzoeken we ook in welke mate de relatie tussen laaggeletterdheid en armoede wordt verklaard door andere kenmerken. In 4.3 maken we deze vergelijking voor inkomengerelateerde kenmerken, waarbij we ook weer controleren voor achtergrondkenmerken. In 4.4 is aandacht voor de woonomgeving. In 4.5 zoomen we tot slot in op vier groepen: arme laaggeletterden, niet-arme laaggeletterden, niet-laaggeletterde armen en niet-laaggeletterde niet-armen. In het algemeen kan gesteld worden dat verschillen die besproken worden in het rapport statistisch significant zijn (tenminste $p < 0,05$). Voor de grafieken zijn de statistische gegevens in de appendix te vinden.

4.1 Algemene kenmerken en inkomenskenmerken per taalvaardigheidsniveau

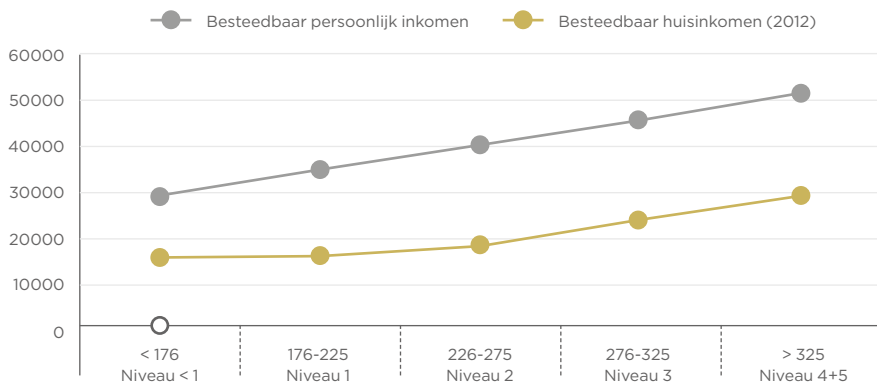
Voordat we specifiek ingaan op de groep laaggeletterden geven we voor elk taalvaardigheidsniveau enkele achtergrondkenmerken en inkomenskenmerken. Tabel 4.1 laat zien dat mensen met een lager taalvaardigheidsniveau gemiddeld vaker ouder en allochtoon zijn. Dat wil zeggen dat er onder ouderen en allochtonen gemiddeld meer mensen laaggeletterd zijn. Daar tegenover staat dat in de totale groep laaggeletterden meer mensen van autochtone (64%) dan van allochtone afkomst (36%) zijn. Mannen zijn zowel oververtegenwoordigd onder zeer laaggeletterden als onder mensen met niveau 4 en 5. Het gemiddeld aantal kinderen is gemiddeld wat hoger onder zeer laaggeletterden en laaggeletterden dan onder mensen met taalvaardigheidsniveau 2 of hoger.

Tabel 4.1 Kenmerken op verschillende taalvaardigheidsniveaus

	Niveau <1 (zeer laag- geletterd)	Niveau 1 (laag- geletterd)	Niveau 2	Niveau 3	Niveau 4+5	Totaal
Taalvaardigheid	<176	176-225	226-275	267-325	>325	
Gemiddelde leeftijd	52,8	51,4	50,1	46,7	43,5	47,9
Percentage allochtoon (1ste en 2de generatie)	53,8	36,0	16,6	10,8	5,9	15,0
Percentage man	53,0	45,9	46,0	50,8	56,9	50,2
Gemiddeld aantal kinderen	2,5	2,4	2,2	2,2	2,2	2,2

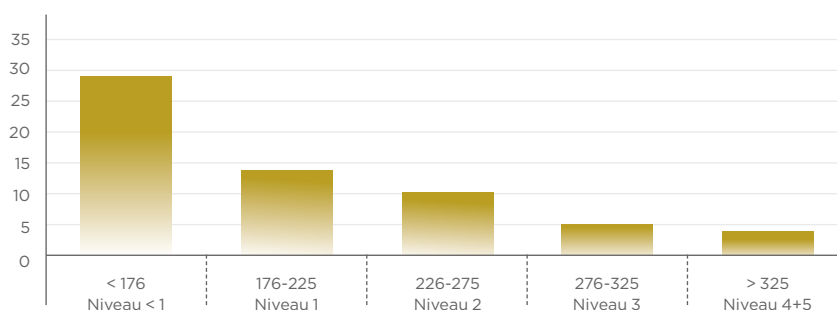
Figuur 4.1 laat zien in hoeverre taalvaardigheid en inkomen samenhangen. Hieruit wordt duidelijk dat **mensen met een hoger taalniveau ook een hoger persoonlijk en huishoudensinkomen** hebben. Overigens verschilt het besteedbaar persoonlijk inkomen niet tussen zeer laaggeletterden (< niveau 1) en laaggeletterden (niveau 1); pas bij taalvaardigheidsniveau 2 stijgt dit inkomen. In het algemeen kan wel gesteld worden dat mensen met betere taalvaardigheden ook een hoger inkomen hebben. Aanvullende analyses laten zien dat de samenhang tussen taalvaardigheid en het gestandaardiseerde huishoudensinkomen statistisch significant is ($r = 0,18$).

Figuur 4.1 Persoonlijk inkomen en huishoudensinkomen per niveau van taalvaardigheid (laaggeletterd: niveau 1 of lager)

Om na te gaan of men niet alleen gemiddeld een lager inkomen heeft, maar ook daadwerkelijk vaker arm is, kijken we naar het percentage mensen dat onder de lage-inkomensgrens valt. Voor deze mensen geldt een kans op armoede. Figuur 4.2 toont dat de kans op armoede samenhangt met het niveau van taalvaardigheid. **Het aantal mensen beneden de lage-inkomensgrens is het hoogst onder zeer laaggeletterden en neemt af naarmate het niveau van taalvaardigheid toeneemt.**

Figuur 4.2 Percentage huishoudens beneden de lage-inkomensgrens

Op basis van deze gegevens ontstaat een duidelijk beeld: het besteedbaar persoonlijk inkomen en het huishoudensinkomen neemt toe en de kans op armoede neemt af naarmate het taalniveau hoger is.

4.2 Verschillen tussen laaggeletterden en niet-laaggeletterden: inkomen en armoede

In plaats van naar gegevens per taalniveau te kijken zoomen we in de volgende paragrafen specifiek in op de groep laaggeletterden, door deze groep te vergelijken met niet-laaggeletterden.

In hoeverre verschillen het inkomen en de kans op armoede tussen laaggeletterden en niet-laaggeletterden? We onderscheiden hier personen tot en met niveau 1 van de taalvaardigheidsschaal ten opzichte van de meer taalvaardigen (taalniveau boven 226). We beschrijven en toetsen verschillen in inkomen, kans op armoede en gebruik van sociale voorzieningen; zowel voor het individu als voor het huishouden. Zoals tabel 4.1 liet zien, verschillen laaggeletterden en niet-laaggeletterden in leeftijd en etniciteit. Laaggeletterden zijn gemiddeld ouder en hebben vaker een allochtone afkomst. Omdat we in de vergelijkingen primair willen kijken naar verschillen tussen laaggeletterden en niet-laaggeletterden, worden gemiddelden gerapporteerd waarbij is gecorrigeerd voor leeftijd en afkomst. In de regressiemodellen die hierop volgen is daarnaast voor aanvullende kenmerken gecontroleerd, zoals de arbeidsmarktstatus van mensen en de sociaaleconomische status van de wijk waarin men woont.

In Tabel 4.2 geven we gedetailleerde inkomensinformatie voor laaggeletterden versus niet-laaggeletterden weer. Zowel het inkomen van het individu als het huishoudensinkomen is weergegeven. Het zogenaamde gestandaardiseerd besteedbaar huishoudensinkomen is gecorrigeerd voor het aantal leden in het huishouden. Hierbij wordt bijvoorbeeld meegewogen dat partners vaste lasten kunnen delen, waardoor deze minder op het besteedbaar inkomen van het individu drukken.

Maakt het veel uit of je laaggeletterd bent voor het gemiddelde inkomen dat je verdient? Zowel op het gebied van persoonlijk inkomen als huishoudensinkomen toont tabel 4.2 grote verschillen tussen laaggeletterden en niet-laaggeletterden. Het zou kunnen dat het verschil in inkomen minder groot is als naar gezinsinkomen wordt gekeken, omdat dan alle financiële bronnen van het gezin zijn meegenomen. Er is echter geen indicatie dat dit het geval is en dus is er geen aanwijzing dat het gezin kan fungeren als buffer voor een laaggeletterde. **Met een verschil van ruim 11000 euro in persoonlijk inkomen en bijna 9000 euro in huishoudensinkomen zijn de verschillen tussen laaggeletterden en niet-laaggeletterden substantieel.** Het beeld dat laaggeletterden een lager inkomen hebben dan niet-laaggeletterden wordt dus bevestigd op basis van de CBS-inkomensgegevens.

Tabel 4.2 Laaggeletterd versus niet-laaggeletterd: inkomen

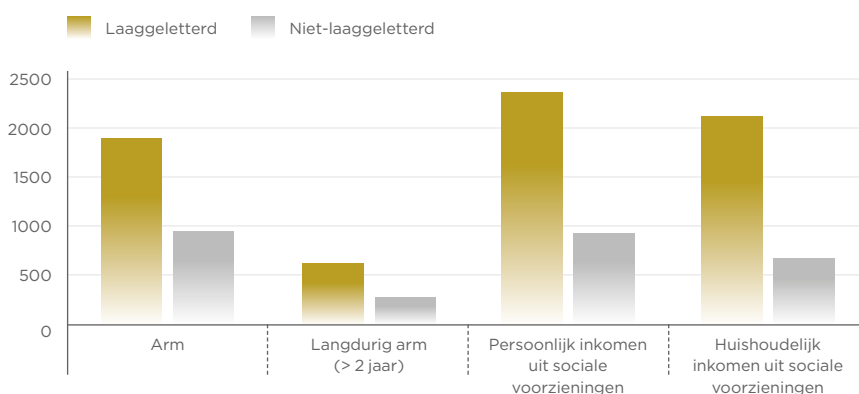
	Laaggeletterd	Niet-laaggeletterd	Significantie groepsverschil	Effectgrootte (Cohen's d)
Persoonlijk inkomen 2012	€ 18.574	€ 30.154	p < 0,001	0,54
Besteedbaar persoonlijk inkomen 2012	€ 13.144	€ 19.305	p < 0,001	0,52
Besteedbaar huishoudensinkomen 2012	€ 33.023	€ 41.746	p < 0,001	0,44
Gestandaardiseerd huishoudensinkomen	€ 20.830	€ 25.803	p < 0,001	0,48

7 Waar de p-waarde informatie geeft over de mate van statistische significantie van een verschil, geeft de effectgrootte een interpretatie aan de grootte van een verschil (in dit geval tussen de twee groepen). Bij Cohen's d geeft een waarde tussen 0 en 0.2 een zeer klein verband aan, tussen 0.2 en 0.5 een klein verband, tussen 0.5 en 0.8 een middelgroot verband en boven 0.8 een groot verband. Afhankelijk van het soort data wordt in dit rapport ook Cramer's V gebruikt. Cramer's V is een andere maat om aan te geven hoe sterk twee aspecten samenhangen. Daarbij geldt een waarde rond 0.1 als een klein verband, waarden rond 0.3 als een middelgroot verband en waarden boven 0.5 als een groot verband.

Figuur 4.3 toont de verschillen tussen laaggeletterden en niet-laaggeletterden wat betreft hun kans op armoede. Tabel B 2.1 in de bijlage bevat de exacte percentages, significantieniveaus en effectgroottes. **De kans dat mensen in de onderzochte periode (2010-2012) tenminste één jaar onder de armoedegrens verkeerden, was voor laaggeletterden 19%. Dat is ongeveer twee keer zo hoog als voor niet-laaggeletterden (9,3%).** Ook berekenen we of mensen gedurende alle drie jaar arm waren, hetgeen een indicatie is voor langdurige armoede. Voor 6,2% van de laaggeletterden was dit het geval. **Het percentage langdurig armen is daarmee ruim twee keer zo hoog voor laaggeletterden als voor niet-laaggeletterden (2,5%).**

Daarnaast hebben we onderzocht wat de belangrijkste inkomensbron is op persoonlijk niveau en op huishoudensniveau. **Hieruit blijkt dat laaggeletterden bijna drie keer zo vaak afhankelijk zijn van een uitkering als niet-laaggeletterden:** 23,8% van laaggeletterden tegenover 9,3% van niet-laaggeletterden haalt het persoonlijk hoofdkomen en 21,4% tegenover 6,7% haalt het huishoudelijk hoofdkomen uit sociale voorzieningen.

Figuur 4.3 Kans op armoede en gebruik van sociale voorzieningen voor laaggeletterden en niet-laaggeletterden

De bevinding dat mensen met een lagere taalvaardigheid een grotere kans hebben op armoede, kan wellicht verklaard worden doordat bepaalde groepen mensen een grotere kans hebben om én laaggeletterd én arm te zijn. Om het belang van zulke achterliggende factoren te kunnen bepalen, gebruiken we regressiemodellen waarin we de relaties tussen meerdere variabelen tegelijkertijd kunnen bepalen. In Tabel 4.3 worden drie modellen besproken waarin voor een toenemend aantal kenmerken is onderzocht in hoeverre deze verschillen in armoedekansen tussen mensen kunnen verklaren. De modellen bevatten kenmerken - van mensen en wijken - waarvan we weten dat ze samenhangen met iemands armoedekans en waarvan we ook weten dat ze samenhangen met iemands geletterdheid. Door de modellen stapsgewijs op te bouwen, kunnen we inzicht krijgen in de mate waarin de toegevoegde variabelen de oorspronkelijk geobserveerde relatie tussen laaggeletterdheid en armoede kunnen verklaren. Zo kunnen we bijvoorbeeld precies vaststellen welk deel van het verband tussen laaggeletterdheid en armoede is toe te schrijven aan het theoretisch plausibele argument dat armen en laaggeletterden in relatief slechte wijken wonen. Ook kunnen we vaststellen hoe belangrijk de rol van werk en migratiegeschiedenis zijn. Ter vergelijking is in Model 1 alleen het verband tussen laaggeletterdheid en armoede opgenomen.

In Model 2 controleren we voor een aantal variabelen op individueel niveau. Het model laat zien dat de kans om arm te zijn met ieder levensjaar een klein beetje afneemt, en ook dat zowel eerste als tweedegeneratiemigranten een grotere kans hebben om arm te zijn tegenover een minder grote kans voor zowel deeltijd als voltijdwerkers.

De achtergrondkenmerken van individuen verklaren een belangrijk deel van het originele verband tussen armoede en laaggeletterdheid (de coëfficiënt daalt van $b=0,084$ in Model 1 tot $b=0,045$ in Model 2). De relatie tussen laaggeletterdheid en de kans op armoede blijft echter significant wanneer voor deze kenmerken is gecontroleerd.

In Model 3 voegen we de gemiddelde sociaal-economische status van wijken toe. In het algemeen geldt dat hoe hoger de gemiddelde sociaal-economische status van woonwijken is, des te lager de kans dat mensen onder de armoedegrens zitten. Deze wijkenkenmerken verklaren bovendien een deel van het verband tussen laaggeletterdheid en armoede. Desalniettemin blijft de relatie tussen laaggeletterdheid en armoede significant. **Dit betekent dat laaggeletterden een hogere kans op armoede hebben dan niet-laaggeletterden ($b=0,038$), los van hun geslacht, etniciteit, leeftijd, werkverband en de sociaal-economische status van hun woonwijk.**

Tabel 4.3 Analyse van voorspellers van kans op armoede

	Model 1	Model 2	Model 3
Laaggeletterd	0,084***	0,045***	0,038**
Leeftijd		-0,001***	-0,001***
Mannen (referentie)			
Vrouwen		0,000	0,000
Autochtonen (referentie)			
Eerstegeneratiemigranten		,123***	,116***
Tweedegeneratiemigranten		0,039***	-0,036**
Werklozen (referentie)			
Voltijdwerkers		-,118***	-,116***
Deeltijdwerkers		-0,090***	-0,088***
Wijken met laagste SES (referentie)			
Wijken met lage SES			-0,051***
Wijken met gemiddelde SES			-0,052***
Wijken met hoge SES			-0,069***
Wijken met hoogste SES			-0,055***
Constante	0,050***	,164***	,212***
Percentage verklaarde variantie (R ²)	1,2	7,8	8,5

Noot: *** $p < 0,01$, ** $p < 0,05$, * $p < 0,1$

Tot slot is het mogelijk dat laaggeletterdheid een grotere risicofactor voor armoede is voor specifieke groepen. Om dit na te gaan zijn nog enkele aanvullende analyses uitgevoerd. Zijn de relaties anders voor mensen die werkloos zijn of een andere leeftijd, etniciteit of woonomgeving hebben?

Zoals te verwachten zijn laaggeletterden die werken minder gevoelig voor armoede dan laaggeletterden die niet werken. Verder blijken jongeren en eerste generatie allochtonen een nog grotere kans op armoede te hebben als ze ook laaggeletterd zijn. Voor hen werkt laaggeletterdheid dus versterkend. De woonomgeving, dat wil zeggen de sociaal-economische status van de wijk, maakt niet uit: het effect van laaggeletterdheid op armoede blijkt niet anders naarmate mensen in armere wijken wonen (zie Tabel B 2.2 in de bijlage voor de relevante modellen).

4.3 Sociaal-economische kenmerken en immateriële uitkomsten van laaggeletterden en niet-laaggeletterden

Uit de vorige paragrafen blijkt dat er grote verschillen in inkomen en kans op armoede zijn tussen laaggeletterden en niet-laaggeletterden. In deze paragraaf zullen we nagaan of laaggeletterden en niet-laaggeletterden ook verschillen in kenmerken die gerelateerd zijn aan inkomen: sociaal-economische kenmerken. Wederom vergelijken we de verschillen tussen laaggeletterden en niet-laaggeletterden wanneer gecontroleerd is voor leeftijd en etniciteit.

Zoals te verwachten zijn laaggeletterden gemiddeld minder hoog opgeleid dan niet-laaggeletterden. Gemiddeld hebben laaggeletterden vmbo of mbo 1 afgerond, terwijl niet-laaggeletterden gemiddeld het niveau van mbo 2, 3 of 4, havo of vwo hebben als niveau van laatst afgeronde opleiding.

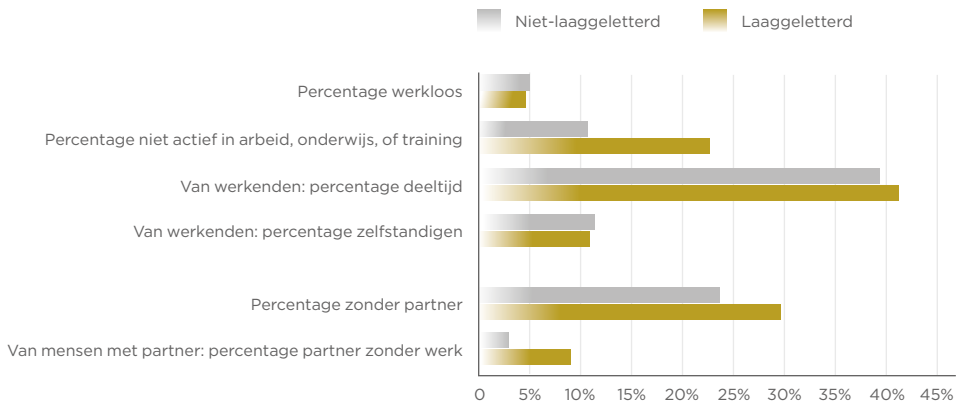
In hoeverre zijn er ook verschillen in werkloosheid, mate van actief zijn of werken als zelfstandige? Figuur 4.4 laat andere sociaal-economische achtergrondkenmerken zien. Tabel B 2.3 in de bijlage bevat de exacte percentages, significantieniveaus en effectgroottes.

Opvallend is dat laaggeletterden even vaak werkloos zijn als niet-laaggeletterden. Dat het gemiddelde inkomen toch lager is, kan onder andere liggen aan verschillen in het type werk dat gedaan wordt door laaggeletterden en niet-laaggeletterden. We kunnen dit nagaan door te kijken naar verschillen in bereikte beroepsstatus. Het blijkt dat werkende laaggeletterden inderdaad beroepen uitoefenen met een lagere beroepsstatus dan niet-laaggeletterden: de gemiddelde beroepsstatus van laaggeletterden is 31, die van niet-laaggeletterden is 61 (op een schaal van 16 tot 90).

Ook zien we dat werkende laaggeletterden en niet-laaggeletterden even vaak werkzaam zijn als zelfstandige. Kennelijk is een lage taalvaardigheid geen obstakel om als zelfstandige aan de slag te gaan. Ook hier is het overigens mogelijk dat de aard van het werk als zelfstandige verschilt met niet-laaggeletterden. Dit hebben we niet verder onderzocht.

Onder laaggeletterden komt het wel significant vaker voor dat zij inactief zijn. Dat wil zeggen dat zij niet participeren in arbeid of initieel onderwijs of cursussen en trainingen (NEET). Voor 22% van de laaggeletterden is dit het geval tegenover ruim 10% van de niet-laaggeletterden. Laaggeletterden hebben daarnaast minder vaak een partner en als ze een partner hebben is deze vaker werkloos dan bij niet-laaggeletterden.

Figuur 4.4 Sociaal-economische kenmerken

Qua achtergrond zien we dat laaggeletterden doorgaans over minder kansen beschikken. Zo hebben laaggeletterden vaker laagopgeleide ouders (beiden maximaal een mbo-opleiding) en beschikken ze thuis over minder boeken (Tabel 4.4). Beide variabelen vormen een indicatie voor de sociale, economische en culturele hulp die de omgeving kan bieden (sociaal-economische status). Deze bevinding is in overeenstemming met de eerder besproken literatuur waaruit bleek dat het effect van armoede op laaggeletterdheid mede te maken heeft met sociaal-economische kansen.

Tabel 4.4 Opleidingsniveau van de ouders en aantal boeken thuis

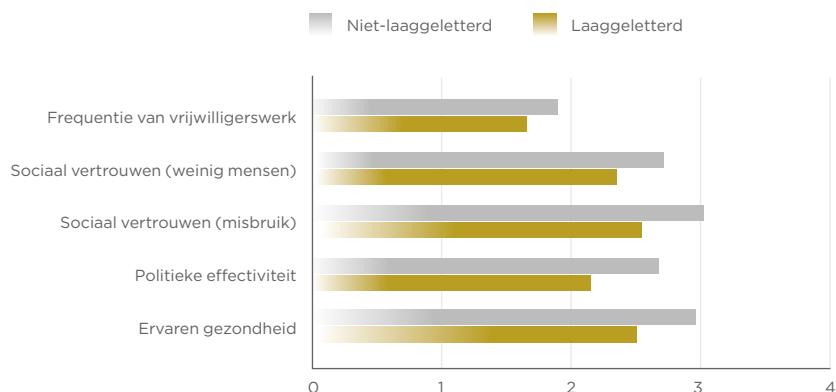
	Laaggeletterd	Niet-laaggeletterd	Significantie groepsverschil	Effectgrootte (Cramers V & Cohen's d)
Percentage met laag opgeleide ouders	64,8%	46,2%	$p < 0,001$	0,12
Aantal boeken thuis (1: <10 boeken 5: >500 boeken)	2,38	3,42	$p < 0,001$	0,52

Armoede kan grote negatieve gevolgen hebben voor de mate van sociale inclusie van mensen in een samenleving. Sociale inclusie zegt iets over de mate waarin mensen participeren in en zich onderdeel voelen van de samenleving. Het onderzoek laat uitgesproken verschillen zien in sociale inclusie tussen laaggeletterden en niet-laaggeletterden. In Figuur 4.5 worden de relaties van armoede en laaggeletterdheid met verschillende vormen van sociale participatie (vrijwilligerswerk, sociaal vertrouwen, politieke effectiviteit) en gezondheid weergegeven. Tabel B 2.4 in de bijlage bevat de exacte percentages, significantie van de verschillen en effectgroottes.

Laaggeletterden zeggen veel minder vaak vrijwilligerswerk te doen dan niet-laaggeletterden. Ook politieke effectiviteit, de mate waarin burgers het gevoel hebben dat zij invloed kunnen uitoefenen op de politiek, wordt lager gewaardeerd door laaggeletterden. Verder verschillen laaggeletterden van niet-laaggeletterden in de mate van vertrouwen in de mensen om hen heen. Ze zijn het gemiddeld meer eens met de stelling dat ze maar een paar mensen vertrouwen en met de stelling dat er misbruik van ze wordt gemaakt door andere mensen.

Ten slotte hebben we ervaren gezondheid onderzocht. Een recente literatuurstudie (Van der Heide en Rademakers, 2015) laat zien dat laaggeletterden een verminderde (ervaren) fysieke en mentale gezondheid hebben, een grotere kans om eerder te sterven, vaker gebruikmaken van huisartsenzorg en ziekenhuiszorg en minder vaak gebruikmaken van preventieve zorg en nazorg. In overeenstemming hiermee vinden wij ook dat laaggeletterden hun gezondheid als minder goed ervaren dan niet-laaggeletterden (gemeten op een vijfpuntschaal van 1 'slecht' tot 5 'uitstekend').

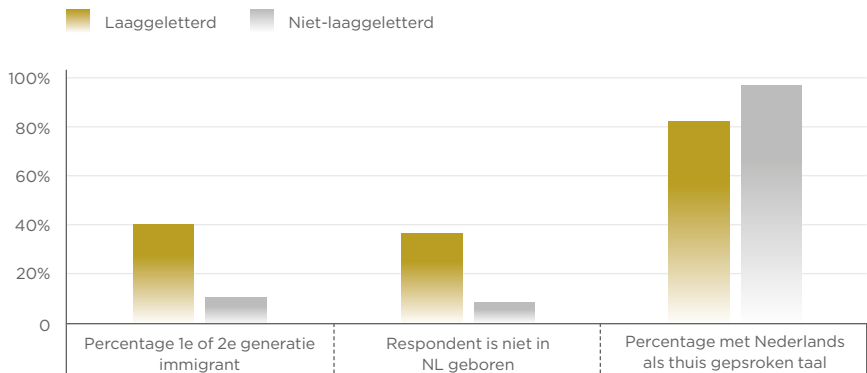
Figuur 4.5 Vrijwilligerswerk, vertrouwen, politieke effectiviteit en ervaren gezondheid

Over het geheel genomen zien we dus dat laaggeletterden niet alleen beschikken over minder economisch kapitaal (inkomen), maar dat er ook sprake is van minder sociale inclusie. Ze hebben minder vaak een partner, doen minder vaak aan vrijwilligerswerk en hebben minder sociaal vertrouwen.

Tot slot kijken we naar verschillen gerelateerd aan etnische achtergrond. Het is lastiger om goed Nederlands te lezen of schrijven als je een andere taalachtergrond hebt. Als we kijken naar kenmerken die te maken hebben met etniciteit, zien we inderdaad dat laaggeletterden vaker allochtoon zijn (zie Figuur 4.6). Zo'n 40% van de laaggeletterden is van de 1e of 2e generatie allochtonen, ten opzichte van ruim 10% van de niet-laaggeletterden. Bijna 20% van de laaggeletterden spreekt thuis een andere taal dan Nederlands, terwijl dat percentage onder niet-laaggeletterden veel kleiner is. Ongeveer een derde van alle laaggeletterden is niet in Nederland geboren. Onder laaggeletterden is dus een oververtegenwoordiging van allochtone Nederlanders. Het is belangrijk om er bij de diagnose en aanpak rekening mee te houden dat een deel van deze mensen wellicht niet laaggeletterd is in de moedertaal.

Figuur 4.6 Etnische kenmerken laaggeletterden versus niet-laaggeletterden

4.4 Woonomgeving en laaggeletterdheid

Iemands sociale context wordt deels bepaald door de omgeving waarin hij of zij woont. De zogenaamde statusscore van de wijk geeft een indicatie van de sociale status van een wijk in vergelijking met andere wijken in Nederland. In hoeverre is de woonomgeving anders voor laaggeletterden en niet-laaggeletterden? In tabel 4.6 zijn deze gegevens opgenomen. Ten eerste blijken **laaggeletterden vaker in een huurwoning in plaats van in een koopwoning te wonen dan niet-laaggeletterden**. Omdat de status van de wijk deels berekend wordt met een aantal eerder genoemde kenmerken, zoals het gemiddelde inkomen van de wijk, is het geen verrassing dat **laaggeletterden gemiddeld gezien vaker in een wijk met minder sociale status wonen**. Zowel de rangorde als de status geven dat aan.

Tabel 4.5 Laaggeletterdheid in relatie tot de woonomgeving

	Laaggeletterd	Niet-laaggeletterd	Significantie groepsverschil	Effectgrootte (Cramers V & Cohen's d)
Percentage huurwoning	47,2%	25,7%	$p < 0,001$	0,15
Gemiddelde rangorde wijk	1757	2115	$p < 0,001$	-0,37
Gemiddelde status wijk	-0,39	-0,02	$p < 0,001$	0,39
Percentage laaggeletterdheid wijk	40,0%	7,1%	$p < 0,001$	0,21
Percentage armoede wijk	9,4%	6,6%	$p < 0,001$	0,03
Percentage laaggeletterdheid gemeente	18,6%	9,7%	$p < 0,001$	0,07
Percentage armoede gemeente	8,5%	7,2%	$p < 0,001$	0,01

In welke mate kunnen mensen gebruikmaken van hulpbronnen in hun sociale omgeving, om effecten van hun eigen laaggeletterdheid te compenseren? En, vice versa, in welke mate worden effecten van laaggeletterdheid op armoede versterkt doordat mensen wonen in sociale omgevingen die in sterkere mate worden bewoond door andere laaggeletterden?

Hieronder onderzoeken we hoe het verband tussen armoede en laaggeletterdheid wordt beïnvloed door de mate van geletterdheid in leefgebieden. Dat doen we door na te gaan of en in welke mate de relatie tussen laaggeletterdheid en armoede systematisch verschilt tussen wijken en gemeenten. Als de sociale omgeving kan optreden als buffer voor het eigen gebrek aan geletterdheid, dan zouden we mogen verwachten dat laaggeletterdheid in betere wijken minder snel tot armoede zou leiden. In statistische termen verwachten we dan dat het verband tussen laaggeletterdheid en armoede minder sterk is in betere wijken. In Tabel 4.7 rapporten we een analyse van dit soort effecten op wijk- en gemeenteniveau. Op kleinere schaal zijn gegevens niet voldoende betrouwbaar.⁸

Uit de tabel blijkt dat leefomgevingen er wel degelijk toe doen. In het algemeen maakt het voor de kans op armoede niet uit of iemand in een laaggeletterde wijk woont. *Als iemand echter zelf laaggeletterd is, vergroot het wonen in een meer laaggeletterde wijk de kans op armoede substantieel.*⁹ Laaggeletterdheid op gemeenteniveau speelt geen significante rol in de relatie tussen laaggeletterdheid van een individu en de kans op armoede.

Tabel 4.6 Regressie van wijkkenmerken en individuele laaggeletterdheid op de kans arm te zijn (robuuste standaardfouten tussen haakjes)

Variabelen	Model 1	Model 2	Model 3
Indicator Laaggeletterdheid	0,104***	0,041***	0,089**
	(0,022)	(0,012)	(0,036)
Laaggeletterdheid Wijk	0,019	-.199***	
	(0,035)	(0,018)	
LaaggeletterdheidWijk*Laaggeletterdheid		2.197***	
		(.151)	
Laaggeletterdheid Gemeente			0,043
			(0,045)
Laaggeletterdheid Gem.*Laaggeletterdheid			0,095
			(.180)
Percentage verklaarde variantie (R2)	1,9	36,6	1,9

Noot: *** p < 0,001 ** p < 0,01 * p < 0,05

8 Omdat op buurtniveau relatief weinig observaties beschikbaar zijn (gemiddeld 7), rapporteren we het wijk- en gemeenteniveau (respectievelijk gemiddeld 14 en 81). We rapporteren beiden, omdat het wijkniveau mogelijk nog steeds niet voldoende betrouwbaar is (door een grotere standaardfout).

9 Is het aantal laaggeletterden in een wijk bijvoorbeeld 10%, dan zien we een versterkende factor van $(0.10 * 2.197) = 0.22$. Voor een wijk met 20% laaggeletterden is dit effect al 0.44.

4.5 Vier groepen: het verschil tussen niet-arme laaggeletterden en niet-laaggeletterde armen

De voorgaande paragrafen laten zien dat laaggeletterden beschikken over een lager inkomen, minder gunstige sociaal-economische kenmerken en wonen in een minder gunstige woonomgeving. Sommige kenmerken gelden zowel voor laaggeletterden als voor armen. Ze zijn bijvoorbeeld beiden vaker laagopgeleid en wonen in minder goede buurten. In deze paragraaf splitsen we de groepen verder uit. Zo zijn laaggeletterden vaker arm, maar niet alle laaggeletterden zijn arm. Andersom geldt dat armen vaker laaggeletterd zijn, maar niet alle armen zijn laaggeletterd. Dit onderscheid maken we inzichtelijk in de volgende paragraaf door verschillen in achtergrondkenmerken tussen vier groepen in beeld te brengen: arme laaggeletterden, niet-arme laaggeletterden, niet-laaggeletterde armen en niet-laaggeletterde niet-armen. De onderliggende vraag is of de groep die én arm én laaggeletterd is zich onderscheidt van de andere groepen. In Tabel 4.8 geven we enkele achtergrondkenmerken van de vier groepen en de relatieve grootte aan. Bij de groep arme laaggeletterden gaat het om ongeveer 2% van de Nederlandse populatie, dit is daarmee een relatief kleine groep. Op basis van de PIAAC-steekproef kan geschat worden dat de groep arme laaggeletterden desalniettemin ongeveer 236.000 mensen betreft. Verder zien we dat deze groep bestaat uit een zeer groot percentage allochtonen, en dat er iets meer vrouwen dan mannen laaggeletterd en arm zijn.

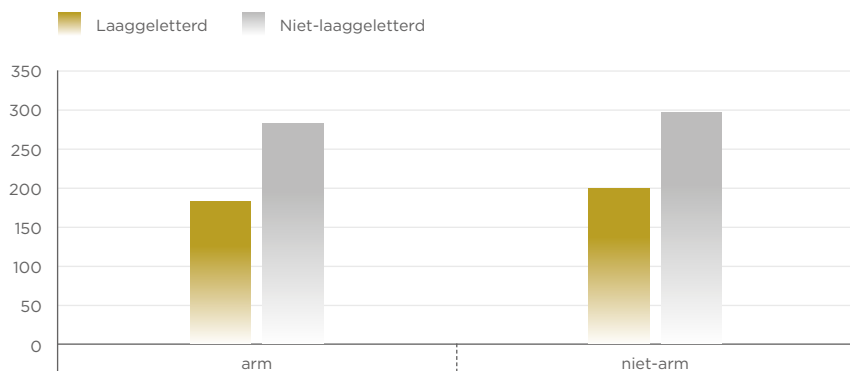
Tabel 4.7 Kenmerken van vier groepen: arme laaggeletterden, niet-arme laaggeletterden, niet-laaggeletterde armen en niet-laaggeletterde niet-armen

	Laaggeletterd arm	Laaggeletterd niet-arm	Niet-laaggeletterd arm	Niet-laaggeletterd niet-arm
Percentage populatie	2	10	6	82
Gemiddelde Leeftijd	44	48	39	41
Percentage allochtoon (1e en 2e generatie)	68	32	31	10
Percentage man	46	47	41	52
Vrijwilligerswerk	1,63	1,73	1,81	1,90

Zien we binnen de laaggeletterden en niet-laaggeletterden verschillen in gemiddelde taalvaardigheid als we rekening houden met armoede? Uit Figuur 4.7 blijkt dat dit inderdaad het geval is: **laaggeletterde armen zijn minder taalvaardig dan laaggeletterde niet-armen**. Onder de groep niet-laaggeletterden zien we hetzelfde verschil, namelijk dat **armen minder taalvaardig zijn dan de groep die noch arm noch laaggeletterd is**. Dit laat zien dat het effect van armoede op taalniveau hetzelfde is voor laaggeletterden en niet-laaggeletterden. Arme laaggeletterden onderscheiden zich dus niet van niet-arme laaggeletterden.

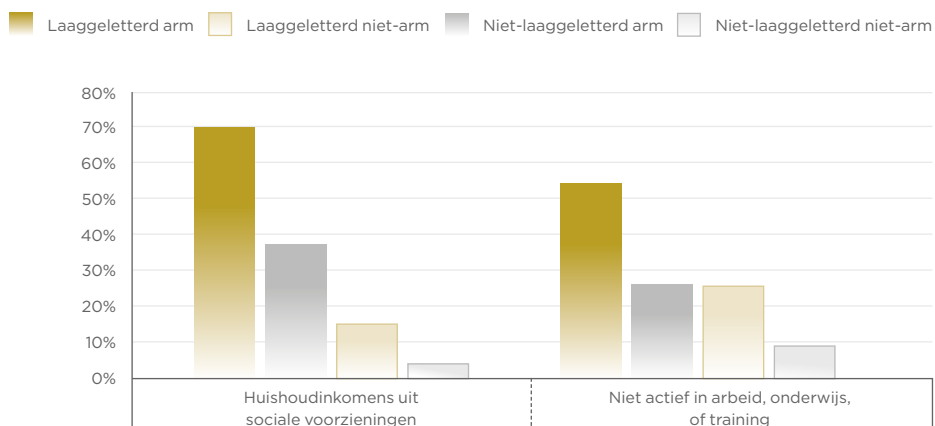
In Figuur 4.8 is een aantal kenmerken van de groepen weergegeven. Tabel B 2.5 in de bijlage bevat de exacte percentages, significantieniveaus en effectgroottes. Als we kijken naar kenmerken van de vier groepen, dan blijkt dat de groep die laaggeletterd is en arm er sterk uitspringt. Van deze groep is 70% afhankelijk van sociale voorzieningen en 52% is geen deelnemer aan de arbeidsmarkt. Daarnaast is 62% van deze groep 1e of 2e generatie allochtoon.

Figuur 4.7 Taalniveau naar armoede en laaggeletterdheid

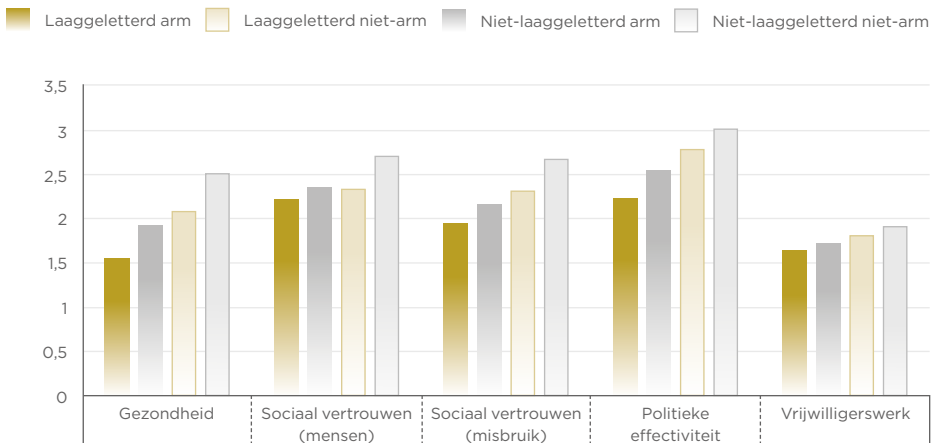

Tenslotte vergelijken we de vier groepen op verschillen in de mate van deelname aan vrijwilligerswerk, vertrouwen, politieke effectiviteit en gezondheid (Figuur 4.9). Tabel B 2.6 in de bijlage bevat de exacte percentages, significantieniveaus en effectgroottes. Uit deze vergelijking blijken armoede en laaggeletterdheid van invloed op deze immateriële uitkomsten, maar is er geen aanwijzing dat de effecten elkaar versterken. Wel zien we dat **de groep die én arm én laaggeletterd is consequent de meest kwetsbare positie inneemt.**

Figuur 4.8 Kenmerken van 4 groepen: sociale voorzieningen en inactieven

Figuur 4.9 Participatie, vertrouwen, politieke effectiviteit en gezondheid

Met behulp van multivariate analyses is verder onderzocht of bovengenoemd patroon ook is terug te vinden wanneer wordt gecontroleerd voor achtergrondkenmerken. In Model 1 van Tabel 4.10 wordt geanalyseerd of de **combinatie van laaggeletterdheid en armoede bijdragen aan gezondheid**. De combinatie van armoede en laaggeletterdheid blijkt inderdaad te leiden tot een grotere kans op ongezondheid. Arme niet-laaggeletterden hebben een iets grotere kans ongezond te zijn dan niet-arme laaggeletterden (dit blijkt uit de regressiecoëfficiënten van respectievelijk 0,676 en 0,802). Het meest ongezond (in vergelijking met de geletterde niet-armen) zijn echter inderdaad de laaggeletterde armen.¹⁰ In Model 2 bezien we hoe de combinatie van armoede en ongeletterdheid samen de mate voorspellen waarin mensen geloven dat ze invloed kunnen uitoefenen op de politiek. Arme mensen zijn er minder dan anderen van overtuigd dat zij invloed hebben op de wijze waarop ze bestuurd worden (regressiecoëfficiënt van -0,239). Hetzelfde geldt voor laaggeletterden (regressiecoëfficiënt van -0,698). Er is echter geen aanwijzing dat de sterkte van de relatie tussen armoede en politiek vertrouwen wordt beïnvloed door laaggeletterdheid.¹¹

In het derde en vierde model analyseren we hoe laaggeletterdheid en armoede samenhangen met het vertrouwen dat mensen in anderen hebben. Vooral laaggeletterden denken dat anderen misbruik van hen willen maken; zij liggen gemiddeld bijna 1 punt lager op de vijfpuntschaal dan niet-laaggeletterden. Dit kan wellicht komen doordat ze door hun laaggeletterdheid een kwetsbare positie innemen in de maatschappij. Het relatief lage sociale vertrouwen kan een gevolg zijn van de afhankelijke positie waarin ze regelmatig zullen verkeren doordat ze dagelijkse (financiële) zaken wellicht alleen met hulp van anderen kunnen regelen. Ook is het mogelijk dat er daadwerkelijk vaker misbruik van hen wordt gemaakt.

¹⁰ Dit effect is een combinatie van het effect van armoede, het effect van laaggeletterdheid, en het interactie-effect en komt uit op $0.676 + 0.802 - 0.595 = 0.883$.

¹¹ Dit kan afgeleid worden uit het feit dat de interactie-effect in het model niet significant is.

In het vijfde model wordt de mate van vrijwilligerswerk onderzocht. Uit het model blijkt dat, gecontroleerd voor andere kenmerken, arme mensen niet meer of minder vaak vrijwilligerswerk doen dan minder arme mensen. Dit betekent dat de verschillen tussen armen en niet-armen die in Figuur 4.9 te zien zijn deels veroorzaakt worden doordat de groepen ook verschillen in andere eigenschappen. Voor laaggeletterden is er wel een verschil: zij doen minder vaak vrijwilligerswerk.

Samengevat heeft laaggeletterdheid een effect op alle aspecten van sociale inclusie die hier zijn onderzocht. Laaggeletterdheid heeft daarnaast een versterkend effect op de relatie tussen armoede en gezondheid.

Tabel 4.8 Armoede en laaggeletterdheid als voorspellers voor sociale inclusie

Variabelen	1. Slechte gezondheid	2. Politieke effectiviteit	3. Sociaal vertrouwen: mensen	4. Sociaal vertrouwen: misbruik	5. Vrijwilligers- werk
Armoede	0,676*** (0,142)	-0,239* (0,140)	-0,536*** (0,129)	-0,645*** (0,150)	-0,054 (0,142)
Laaggeletterd	0,802*** (0,104)	-0,698*** (0,101)	-0,518*** (0,089)	-0,965*** (0,101)	-0,492*** (0,119)
Laaggeletterd* arm	-0,595** (0,260)	-0,000 (0,284)	0,577** (0,238)	0,481 (0,304)	0,046 (0,344)
Leeftijd	0,026*** (0,002)	-0,003* (0,002)	0,008*** (0,002)	0,004** (0,002)	0,0213*** (0,0021)
Geslacht	0,075 (0,063)	0,173*** (0,061)	-0,014 (0,060)	0,281*** (0,060)	-0,081 (0,065)
Eerstegeneratie- allochtoon	0,429*** (0,105)	-0,231** (0,106)	-0,204* (0,094)	-0,258* (0,105)	-0,483*** (0,124)
Tweedegeneratie- allochtoon	0,209* (0,111)	-0,010 (0,117)	-0,208* (0,114)	-0,225* (0,115)	-0,365*** (0,127)
Voltijdwerkers	-0,717*** (0,084)	0,281*** (0,076)	0,220*** (0,075)	0,167** (0,074)	-0,303*** (0,084)
Deeltijdwerkers	-0,564*** (0,085)	0,136* (0,078)	0,299*** (0,078)	-0,314*** (0,076)	0,056 (0,085)
Percentage verklaarde variantie (pseudo-R ²)	54,3	1,1	0,9	1,9	1,7

Noot: *** p < 0,01, ** p < 0,05, * p < 0,1

5 CONCLUSIE

Mensen die laaggeletterd zijn hebben grote moeite met lezen en schrijven. Laaggeletterdheid heeft zowel maatschappelijke als financiële gevolgen: laaggeletterden vormen zodoende een kwetsbare groep in onze maatschappij. Is hierdoor bij hen ook sprake van armoede? In dit rapport hebben we een gedetailleerd beeld gegeven van de relatie tussen laaggeletterdheid en armoede. Dat hebben we gedaan aan de hand van feiten en cijfers over inkomen van gezin en individu en over kans op armoede. We hebben kenmerken van laaggeletterden beschreven en verschillende factoren in kaart gebracht die te maken hebben met laaggeletterdheid en inkomen, maar ook met materiële en immateriële uitkomsten en omgevingsfactoren.

5.1 Laaggeletterdheid en armoede

De hoofdconclusie van dit onderzoek is helder: laaggeletterden zijn vaker arm dan niet-laaggeletterden, ook wanneer we rekening houden met een aantal achterliggende factoren. Armoede en laaggeletterdheid zijn gerelateerd.

Uit de internationale literatuur blijkt dat er veel verschillende manieren zijn waarop armoede en laaggeletterdheid elkaar kunnen beïnvloeden en wellicht versterken. De analyses in dit rapport geven inzicht in de relaties tussen vele factoren die mogelijk van invloed zijn op de relatie tussen laaggeletterdheid en armoede.

Uit deze analyses blijkt dat laaggeletterden over een substantieel lager inkomen kunnen beschikken dan niet-laaggeletterden. Dit is niet alleen het geval voor individueel inkomen maar ook voor huishoudensinkomen. Er is dus geen indicatie dat laaggeletterden veel financiële compensatie ondervinden van het huishouden. Verder bleek dat in de drie onderzochte jaren 19% van de laaggeletterden ten minste één jaar moest rondkomen van een inkomen dat onder de armoedegrens lag. Dit percentage is ongeveer twee keer zo groot als voor niet-laaggeletterden. Ook bleek ruim 6% van de laaggeletterden langdurig arm, ten opzichte van 2,5% van niet-laaggeletterden. Laaggeletterden blijken in vergelijking met niet-laaggeletterden ook bijna drie keer zo vaak afhankelijk te zijn van een uitkering.

In deze context is het opvallend dat laaggeletterden niet vaker werkloos zijn. Zij hebben echter wel banen met een gemiddeld lagere arbeidsstatus dan niet laag-geletterden, hetgeen het inkomensverschil kan verklaren. Ook zijn zij vaker inactief in de zin dat zij niet werken, naar school gaan of een cursus volgen. Laaggeletterden hebben vaker laagopgeleide ouders wat een aanwijzing is voor een lagere sociaal economische status.

De relatie tussen armoede en laaggeletterdheid is complex en wordt deels beïnvloed door achtergrondvariabelen zoals een migratieachtergrond. Eerste generatie allochtonen zijn bovengemiddeld vaak laaggeletterd en bovengemiddeld vaak arm. Voor deze mensen zou het verband tussen armoede en laaggeletterdheid een schijnverband kunnen zijn. Immers, zowel hun positie onder de lage-inkomengrens als hun laaggeletterdheid kunnen worden gedreven door factoren die met hun migratiegeschiedenis te maken hebben. Maar zelfs als we statistisch controleren voor verschillen tussen geslacht, migratiegeschiedenis, leeftijd, werkverband en de sociaal-economische status van de woonwijk, hebben laaggeletterden een hogere kans op armoede dan niet-laaggeletterde mensen.

5.2 Immateriële uitkomsten

Het onderzoek laat duidelijk zien dat laaggeletterdheid ook van invloed is op sociale inclusie en andere immateriële uitkomsten. Laaggeletterden blijken minder vrijwilligerswerk te doen, hebben minder sociaal vertrouwen, ervaren minder politieke effectiviteit en een slechtere gezondheid. Laaggeletterdheid heeft daarnaast een versterkend effect op de relatie tussen armoede en gezondheid. Het verbeteren van de taalvaardigheid zou dus niet alleen kunnen bijdragen aan betere perspectieven op de arbeidsmarkt en vermindering van armoede. Verbetering van geletterdheid kan mogelijk ook bijdragen aan de mate waarin men zich onderdeel voelt van de samenleving en hoe men de eigen gezondheid ervaart.

Naast de achtergrondfactoren, kenmerken en uitkomsten hebben we ook de woonomgeving meegenomen in dit onderzoek. Uit de literatuur is gebleken dat sociale omgevingsfactoren een additionele risicofactor kunnen vormen voor laaggeletterdheid. Laaggeletterden wonen vaker in een huurwoning en vaker in een wijk met minder sociale status. Deze uitkomst heeft maatschappelijk relevante implicaties. Het duidt er namelijk op dat kinderen van laaggeletterden dus dubbel zijn benadeeld (zie ook Hernandez, 2011). Ten eerste zal het voor laaggeletterde ouders moeilijker zijn om een taalrijke leesomgeving te creëren waarbij ze onder andere minder boeken in huis hebben. Ten tweede is gebleken dat in Nederland de kwaliteit van de school een relatief belangrijk deel van leesprestatie voorspelt, waarschijnlijk omdat er sprake is van een clustering van kinderen met een minder bevooroordeelde sociaal-economische achtergrond (Eurydice, 2011). Onze analyses ondersteunen dit beeld. Laaggeletterden hebben een grotere kans om arm te zijn, maar die kans is nog groter als ze in slechtere buurten wonen.

Tot slot hebben we de relatie tussen laaggeletterdheid en armoede nader onderzocht door vier groepen te vergelijken: arme met niet-arme laaggeletterden en arme met niet-arme niet-laaggeletterden. Onder laag- én niet-laaggeletterden blijken niet-armen gemiddeld over een hogere taalvaardigheid te beschikken dan armen. We zien dat de groep die laaggeletterd en arm is consequent de meest kwetsbare positie inneemt: zij hebben een grotere kans op ongezondheid, een relatief laag niveau van sociaal vertrouwen, hebben een verlaagd niveau van politieke effectiviteit of vertrouwen en verrichten minder vaak vrijwilligerswerk. Dit patroon wordt bevestigd door de resultaten van de multivariate regressieanalyses. Uit deze analyses blijkt dat zowel armoede als laaggeletterdheid immateriële uitkomsten voorspellen (sociaal vertrouwen en politieke effectiviteit), maar dat laaggeletterdheid dat in sterkere mate doet. Voor vrijwilligerswerk is alleen laaggeletterdheid van belang en speelt armoede geen rol van betekenis.

5.3 Enkele beperkingen aan het onderzoek

In dit rapport hebben we door verschillende vergelijkingen te maken en de beschikbare gegevens op verschillende manieren te analyseren de relatie tussen armoede en laaggeletterdheid onderzocht.

Er zijn echter ook enkele beperkingen van het onderzoek die voortvloeien uit de beschikbaarheid van gegevens voor dit rapport. Een van de beperkingen is dat de taalmeting uit het PIAAC-onderzoek gaat over functionele geletterdheid. Andere aspecten van taalvaardigheid, zoals schrijfvaardigheid, zijn niet onderzocht.

Verder hebben de gegevens in dit onderzoek betrekking op de káns op armoede. Om nog beter inzicht te hebben in daadwérkelijke armoede is informatie over financiële buffers en schulden relevant. Het is denkbaar dat juist laaggeletterden kwetsbaarder zijn voor problematische schulden omdat zij mogelijk beschikbare informatie over de consequenties van schulden minder goed kunnen gebruiken dan mensen die niet-laaggeletterd zijn.

Verder is er nog een bron van inkomsten niet meegenomen in dit onderzoek, namelijk gemeentelijke toeslagen. In sommige gevallen hebben mensen dus iets meer te besteden, vanwege gemeentelijke bijdragen. Mogelijk hebben juist laaggeletterden minder toegang tot dit soort extra financiële hulp. Indien rekening gehouden zou kunnen worden met al deze factoren, zou wellicht een ander beeld kunnen ontstaan. Het is echter niet waarschijnlijk dat dit een rooskleuriger beeld is dan we hebben laten zien in dit rapport. In toekomstig onderzoek zou het waardevol kunnen zijn om ook schulden en toeslagen nader te onderzoeken. Tot slot is er nog de algemene beperking dat het empirisch vaak niet eenvoudig is om oorzakelijke verbanden vast te stellen, een beperking die ook voor dit onderzoek geldt.

5.4 Tot slot

De achterstand van laagopgeleiden is de laatste 25 jaar gegroeid ten opzichte van hoger opgeleiden en de prognose is dat deze achterstand verder zal groeien (de Graaf-Zijl e.a., 2015). Laagopgeleiden hebben een slechtere positie op de arbeidsmarkt dan middelbaar en hoogopgeleiden, onder andere doordat ze niet beschikken over de kennis en vaardigheden die nodig zijn voor veelgevraagde en goedbetaalde banen. Ontwikkelingen zoals globalisering, flexibilisering van de arbeidsmarkt en het toenemende belang van digitale vaardigheden leiden ertoe dat werkgevers meer eisen stellen aan de vaardigheden van hun werknemers. Goed kunnen lezen en schrijven behoort tot de kernvaardigheden van werknemers. Laaggeletterden zijn niet vaker werkloos dan niet-laaggeletterden, maar wel werkzaam in beroepen met een lagere status. Ze zijn vaak lager opgeleid en vormen dus een kwetsbare groep. Zij kunnen in de toekomst dus nog verder achterop raken. Daarmee neemt voor deze groep ook de kans op armoede verder toe. In dat opzicht is te verwachten dat de armoedeproblematiek onder laaggeletterden eerder toe dan af zal nemen.

REFERENTIES

- Annie E. Casey Foundation** (2010). *EARLY WARNING! Why Reading by the End of Third-Grade Matters A KIDS COUNT Special Report* from the Annie E. Casey Foundation. Baltimore, MD. Annie E. Casey Foundation.
- Baay**, P. Buisman, M., & Houtkoop, W. (2015). *Laaggeletterden: achterblijvers in de digitale wereld?* 's-Gravenhage: Stichting Lezen & Schrijven.
- Becker**, G.S. (1964). *Human Capital*. New York.
- Berlin**, G., & Sum, A. (1988). *Toward a More Perfect Union: Basic Skills, Poor Families, and Our Economic Future*. Occasional Paper 3. New York: Ford Foundation
- Bohenn**, E., Ceulemans, C., Guchte, C. van de, Kurvers, J., & Tendeloo, T. van, (2004). *Laaggeletterd in de Lage Landen: Hoge prioriteit voor beleid*. 's-Gravenhage: Nederlandse Taalunie.
- Buckingham**, J., Wheldall, K., & Beaman-Wheldall, R. (2013). *Why Poor Children are More Likely to Become Poor Readers: The School Years*. Australian Journal of Education, 57, 190-213.
- Buisman**, M., Allen, J. Fouarge, D., Houtkoop, W.A. & Velden, van der, R. (2012). PIAAC: *Kernvaardigheden in Nederland. Resultaten van de Nederlandse survey 2012*. 's-Hertogenbosch: expertisecentrum beroepsonderwijs.
- Buisman**, M. en Houtkoop, W. A. (2014). *Laaggeletterdheid in kaart*. 's-Hertogenbosch: expertisecentrum beroepsonderwijs.
- Bus**, A. G., van IJzendoorn, M. H., & Pellegrini, A. D. (1995). *Joint book reading makes for success in learning to read: A meta-analysis on intergenerational transmission of literacy*. Review of Educational Research, 65(1-2), 1.
- Campaert**, G., Dierckx, D., & Vranken, J. (2009). *Armoedebaarometer Decenniumdoelen 2017*.
- Centre for Community Child Health and Telethon Institute for Child Health Research** (2009). *A Snapshot of Early Childhood Development in Australia – AEDI National Report 2009*. Australian Government, Canberra.
- Euridyce** (2011). *Teaching Reading in Europe: Contexts, Policies and Practices*. Education, Audiovisual and Culture Executive Agency (EACEA P9 Eurydice).
- Graaf-Zijl**, M. de, Josten, E., Boeters, S., Eggink, E., Bolhaar, J., Ooms, I., Ouden, den, A., & Woittiez, I. (2015). *De onderkant van de arbeidsmarkt in 2025*. 's-Gravenhage: Centraal Planbureau / Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Groot**, W. N. J., & Brink, Maassen, van den, H.M. (2006). *Stil vermogen: Een onderzoek naar de maatschappelijke kosten van laaggeletterdheid*. Den Haag, Stichting Lezen & Schrijven.
- Heide**, van der, I., & Rademakers, J. (2015). *Laaggeletterdheid en Gezondheid; Stand van zaken*. Utrecht: Nivel.
- Herbers**, J.E. Cutuli, J.J., Supkoff, L.M., Heistad, D., Chi-Keung C., Hinz, & Masten, A. (2012). *Early Reading Skills and Academic Achievement Trajectories of Students Facing Poverty, Homelessness, and High Residential Mobility*. Educational Researcher, 41, pp. 366-374.
- Hernandez**, D. J. (2011). *Double Jeopardy: How Third-Grade Reading Skills and Poverty Influence High School Graduation*. Annie E. Casey Foundation.
- Heisz**, A., Notten, G., & Sittu, J. (2015). *The Role of Skills in Understanding Low Income in Canada*. In T. Garner, K. Short (Eds.), *Research in Economic Inequality*, 23, pp. 153-184 (forthcoming).
- Heyns**, B. (1987). *Schooling and Cognitive Development: Is There a Season for Learning?* Child Development, 58, 1151-1160.

- Keiffer**, M. (2012). *Before and after third grade: Longitudinal evidence for the shifting role of socioeconomic status in reading growth*. *Reading and Writing*, 25, 1725-1746.
- Lin**, N. (2001). *Building a network theory of social capital*. In: N. Lin, K. Cook, R. Burt, (Eds.), *Social Capital: Theory and Research* (pp. 3-31). New York: Aldine de Gruyter.
- Loopmans**, M., May, X., & Marissal, P. (2014). *Meten is (meer) weten: een synthetische armoedeindicator voor het meten van meerdimensionale armoede op het Belgische platteland*. *Armoede in België: Jaarboek 2014*, 1, 261-280.
- McCoy**, E., Cole, J. (2011). *A Snapshot of Local Support for Literacy: 2010 survey*. London: National Literacy Trust.
- OECD** (2013). *Technical Report of the OECD Survey of Adult Skills (PIAAC)*. Paris: OECD Publishing.
- Oesch**, D. (2010). *What Explains High Unemployment among Low-Skilled Workers? Evidence from 21 OECD countries*. *European Journal of Industrial Relations*, 16(1), 39-55.
- Pichler**, F. & Wallace, C. (2007). *Patterns of formal and informal social capital*. *European Sociological Review*, 23, 423-435.
- PWC** (2013). *Laaggeletterdheid in Nederland kent aanzienlijke maatschappelijke kosten*. Amsterdam: PwC.
- Sammons**, P., Sylva, K., Melhuish, E.C., Siraj-Blatchford, I., Taggart, B., & Elliot, K. (2002). *The Effective Provision of Pre-School Education (EPPE) Project: Technical Paper 8a - Measuring the Impact of Pre-School on Children's Cognitive Progress over the Pre-School Period*. London: DfES / Institute of Education, University of London.
- SCP** (2011). *Voorbestemd tot achterstand? Armoede en sociale uitsluiting in de kindertijd en 25 jaar later*. Sociaal en Cultureel Planbureau. 's-Gravenhage, januari 2011.
- SCP|CBS** (2014). *Armoedesignalement 2014*. 's-Gravenhage: SCP|CBS.
- Shoghi**, A., Willersdorf, E., Braganza, L., & McDonald, M. (2013). *Let's Read Literature Review*. Victoria: The Royal Children's Hospital Centre for Community Child Health, Murdoch Childrens Research Institute.
- Sipe**, C.L., Grossman, J.B., & Milliner, J.A. (1987). *Summer Training and Education Program (STEP): Report on the 1986 Experience*. Philadelphia, PA: Public/Private Ventures.
- Sirin**, S. 2005. *Socioeconomic Status and Academic Achievement: A Meta-analytic Review of Research*. *Review of Educational Research* 75: 417-453.
- Snow**, P., & Powell, M. (2004). *Developmental language disorders and adolescent risk: A public-health advocacy role for speech pathologists?* *Advances in Speech Language Pathology*, 6(4), 221-229.
- Thomson**, S., Hillman, K., Wernert, N., Schmid, M., Buckley, S., & Munene, A. (2012). *Monitoring australian year 4 student achievement internationally: TIMSS and PIRLS 2011*. Camberwell, Victoria: Australian Council for Educational Research.
- Weigel**, D. J., Martin, S. S., & Bennett, K. K. (2006). *Contributions of the home literacy environment to preschool-aged children's emerging literacy and language skills*. *Early Child Development and Care*, 176(3-4), 357-378.

BIJLAGE 1

Tabel B.1.1 Beschrijving van de vaardigheidsniveaus voor taalvaardigheid
(bron: Buisman e.a., 2014)¹²

Niveau	Schaalwaarde	Volwassenen op elk niveau, OECD-gemiddelde	Soort taken die op elk vaardigheidsniveau succesvol worden uitgevoerd
Onder niveau 1	Lager dan 176	3,2%	De taken op dit niveau vragen van de respondent om relatief korte teksten te lezen over bekende onderwerpen en om daarbinnen één stukje informatie te lokaliseren. Er is zelden afleidende informatie in de tekst en de gevraagde informatie heeft dezelfde vorm als de informatie in de vraag of opdracht. De respondent moet informatie kunnen vinden in korte, continue teksten. In dit geval echter kan de informatie gevonden worden alsof de tekst in een discontinu format is. Er wordt alleen basisvocabulary gevraagd en de lezer hoeft de structuur van zinnen of paragrafen niet te begrijpen of gebruik te maken van andere tekstenmerken. Taken onder niveau 1 maken geen gebruik van eigenschappen die specifiek zijn voor digitale teksten.
1	176-225	12%	De meeste taken op dit niveau vragen van de respondent om relatief korte digitale of geprinte, continue, discontinue of gemengde teksten te lezen en daarbinnen één stukje informatie te lokaliseren dat identiek is aan of synoniem met de informatie die gegeven is in de vraag of opdracht. Sommige taken, vooral bij discontinue teksten, vragen van de respondent om persoonlijke informatie in te vullen in een document. Er is nauwelijks sprake van afleidende informatie. Bij sommige taken moet meer dan één stuk informatie worden doorgenomen. Kennis en vaardigheid in het lezen van paragrafen tekst en het herkennen van elementaire vocabulaire die nodig is om de betekenis van zinnen te begrijpen, wordt verondersteld.
2	226-275	33,2%	Op dit niveau kan het gaan om gedrukte of digitale teksten. Teksten kunnen continu, niet continu of gemengd zijn. Taken op dit niveau vragen van de respondent om 'vergelijkingen' te maken tussen de tekst en de informatie, en vragen vaak om inferenties of parafrases op een laag niveau. Er kan afleidende informatie aanwezig zijn. Sommige taken vragen de respondent om: <ul style="list-style-type: none"> • twee of meer stukken informatie te 'scannen' of te integreren, gebaseerd op criteria; • informatie die gevraagd wordt te vergelijken, contrasteren of beredeneren; • in digitale teksten te navigeren om informatie uit verschillende delen van een document te vinden en te identificeren.

12 De percentages op de verschillende niveaus tellen op tot 100% wanneer rekening wordt gehouden met non-respondenten die niet mee konden doen vanwege taalproblemen: *literacy-related non-respondents*. Het gaat om 1,3% van de respondenten. In de berekeningen wordt met deze groep geen rekening gehouden.

Niveau	Schaalwaarde	Volwassenen op elk niveau, OECD-gemiddelde	Soort taken die op elk vaardigheidsniveau succesvol worden uitgevoerd
3	276-325	38,4%	Teksten op dit niveau zijn vaak compact of lang en omvatten continue, niet continue, gemengde of meerdere pagina's tekst. Het kunnen begrijpen van teksten en theoretische structuren wordt belangrijker voor het succesvol uitvoeren van taken, vooral het navigeren door complexe digitale teksten. Taken vragen van de respondent om een of meerdere stukken informatie te identificeren, interpreteren of evalueren en vragen vaak om verschillende inferentieniveaus. Veel taken vragen van de respondent om betekenissen te construeren op basis van langere stukken tekst of om handelingen in meerdere stappen te verrichten, om zo antwoorden te identificeren en te formuleren. Taken vragen ook vaak om geen rekening te houden met irrelevante of onjuiste informatie om tot goede oplossingen te komen. Afleidende informatie is vaak aanwezig, maar niet prominenter dan de correcte informatie.
4	326-375	11,3%	Taken op dit niveau vragen vaak van de respondent om meerdere stappen te zetten om zo informatie uit complexe of lange, continue, niet continue, gemengde of meerdere tekstsoorten te integreren, interpreteren of te synthetiseren. Complexe inferenties en het toepassen van achtergrondkennis kunnen nodig zijn om de taken succesvol uit te voeren. Voorwaardelijke informatie is vaak aanwezig in de taken op dit niveau en moet door de respondent in zijn afwegingen worden betrokken. Afleidende informatie is aanwezig en soms even prominent als de correcte informatie.
5	Hoger dan 375	0,7%	Op dit niveau kan aan respondenten gevraagd worden om informatie te zoeken en te integreren uit meerdere compacte teksten; om gelijkwaardige of contrasterende gezichtspunten te construeren of om evidence-based argumenten te evalueren. Om de taken te kunnen uitvoeren, kan het nodig zijn om logische en conceptuele ideeën toe te passen en te evalueren. Het evalueren van de betrouwbaarheid van bronnen en het selecteren van essentiële informatie is vaak een eis. Taken vragen vaak van de respondent om zich bewust te zijn van subtiele theoretische aanwijzingen of om inferenties op hoog niveau te maken of gespecialiseerde achtergrondinformatie te gebruiken.

BIJLAGE 2

Tabel B 2.1 (bij Figuur 4.3) Armoedegerelateerde inkomenskenmerken voor laaggeletterden en niet-laaggeletterden

	Laag-geletterd	Niet-laag-geletterd	Significantie van groepsverschil	Effectgrootte (Cramers V)
Percentage ooit onder de lage-inkomensgrens	19,0%	9,3%	$p < 0,001$	0,07
Percentage langdurig onder de lage-inkomensgrens	6,2%	2,5%	$p < 0,001$	0,10
Percentage persoonlijk hoofdkomen uit sociale voorzieningen	23,8%	9,3%	$p < 0,001$	0,15
Percentage huishoudelijk hoofdkomen uit sociale voorzieningen	21,4%	6,7%	$p < 0,001$	0,16

Tabel B 2.2 (bij tekst onder Tabel 4.3) Laaggeletterdheid als mogelijk sterke risicofactor voor armoede bij sommige groepen

	Model 4
Intercept	0,194***
Laaggeletterd	0,189***
Leeftijd	-0,001***
Vrouw	0
SES-index per wijk = 2	-0,051***
SES-index per wijk = 3	-0,051***
SES-index per wijk = 4	-0,067***
SES-index per wijk = 5	-0,065***
Autochtonen (referentie)	
Eerstegeneratieallochtoon	0,067***
Tweedegeneratieallochtoon	0,036**
Voltijdwerker	-0,104***
Deeltijdwerker	-0,078***

Tabel B 2.2 (vervolg)

	Model 4
Interactie-effecten met laaggeletterdheid	
Leeftijd	-0,003**
Vrouw	-0,013
SES-index per wijk = 2	0
SES-index per wijk = 3	0,033
SES-index per wijk = 4	0,021
SES-index per wijk = 5	0,010
SES-index per wijk = 2	0,189*
Autochtonen (referentie)	0
Eerstegeneratieallochtoon	0,149***
Tweedegeneratieallochtoon	-0,013
Voltijdwerker	-0,108***
Deeltijdwerker	-0,086*
% verklaarde variantie (R ²)	9,9

Noot: *** p < 0,01, ** p < 0,05, * p < 0,1

Tabel B 2.3 Sociaal-economische achtergrondkenmerken

	Laag-geletterd	Niet-laag-geletterd	Significantie van groepsverschil	Effectgrootte (Cramers V & Cohen's d)
Opleidingsniveau	2,1	3,6	p < 0,001	1,00
Percentage werkloos	4,8%	4,9%	p = .929	nvt
Percentage niet actief in arbeid, onderwijs, of training (NEET)	22,5%	10,5%	p < 0,001	0,12
Percentage zelfstandigen	11,0%	11,4%	p = .823	nvt
Beroepsstatus	31,0	60,5	p < 0,001	0,96
Percentage zonder partner	29,4%	23,5%	p < .01	0,04
Percentage met partner zonder werk	9%	3%	p < 0,001	0,09

Tabel B 2.4 Vrijwilligerswerk, sociaal vertrouwen en ervaren gezondheid

	Laag-geletterd	Niet-laag-geletterd	Significantie van groepsverschil	Effectgrootte (Cohen's d)
Frequentie van vrijwilligerswerk	1,66	1,90	$p < 0,001$	0,26
Sociaal vertrouwen (paar mensen)	2,35	2,71	$p < 0,001$	0,31
Sociaal vertrouwen (misbruik)	2,16	2,68	$p < 0,001$	0,49
Politieke effectiviteit	2,55	3,02	$p < 0,001$	0,41
Ervaren gezondheid	2,96	2,51	$p < 0,001$	0,43

Tabel B 2.5 Algemene kenmerken

	Laag-geletterd arm	Laag-geletterd niet-arm	Niet-Laaggeletterd arm	Niet-Laaggeletterd niet-arm
Huishoudens-inkomen uit sociale voorzieningen	70%	16%	38%	5%
NEET	52%	26%	27%	10%

Tabel B 2.6 Vrijwilligerswerk, sociaal vertrouwen en ervaren gezondheid

	Laag-geletterd arm	Laag-geletterd niet-arm	Niet-Laaggeletterd arm	Niet-Laaggeletterd niet-arm
Gezondheid	3,39	3,11	2,95	2,49
Sociaal vertrouwen (weinig mensen)	2,25	2,36	2,31	2,71
Sociaal vertrouwen (misbruik)	1,99	2,18	2,30	2,68
Politieke effectiviteit	2,25	2,55	2,8	3,03
Vrijwilligerswerk	1,63	1,73	1,81	1,90

Mensen die moeite hebben met lezen en schrijven, vormen een kwetsbare groep in onze maatschappij. Ongeveer 1 op de 9 mensen in Nederland is laaggeletterd. Laaggeletterdheid kan maatschappelijke en financiële consequenties hebben. Internationale literatuur laat zien dat armoede en laaggeletterdheid elkaar op verschillende manieren kunnen beïnvloeden. In het huidige rapport gaan we in op de complexe relatie tussen armoede en laaggeletterdheid. Hoe is dat voor Nederland? Zien we hier ook een relatie tussen laaggeletterdheid en armoede?

In dit rapport beschrijven we onder andere verschillen tussen laaggeletterden en niet-laaggeletterden en geven we feiten en cijfers over het inkomen van gezinnen en individuen. Voor het onderzoek gebruiken we gegevens uit het internationale PIAAC-onderzoek naar kernvaardigheden waaronder taalvaardigheid en het Regionaal Inkomens Onderzoek (RIO).

www.lezenenschrijven.nl

